

Apie socialinę ir kultūrinę atskirtį pietinėje Klaipėdos miesto dalyje. Simetrinės antropologijos apybraiža

Auridas Gajauskas

Nepriklausomas kuratorius / Independent curator
auridas.gajauskas@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje aptariami socialinės ir kultūrinės atskirties ženklai Klaipėdos miesto pietinėje dalyje. Jų pažinimas ir identifikavimas remiasi išplėsta simetrinės antropologijos metodika, į pažinimo lauką integruojančia ne tik socialinius ir kultūrinius žmonių sąveikos elementus, bet taip pat nežmones ir institucijas. Pasirinktos vietovės atskirtis pirmiausia rekonstruojama analizuojant jos atotrūkio nuo prestižinių miesto dalių priežastis ir įvedant gamtinės įvairovės ignoravimo ir antropocentrinio kraštovaizdžio eikvojimo temą. Vėliau parodoma, kaip miesto renovacijos projektų kontekste skleidžiasi socialinė ir kultūrinė trintis tarp lietuvių ir rusakalbių Klaipėdos gyventojų. Vertinant kritinių erdvių „užpildymo“ praktikas, tokias kaip meno kūrinų eksponavimas viešose erdvėse, vaikų žaidimų aikštelių įrengimas ir erdvių meno objektų dovanojimas miestui, parodoma, kaip jose užkoduojamas visuomenės ir jos institucijų santykis su menu ir menininkais.

Raktiniai žodžiai: socialinė ir kultūrinė atskirtis, gentrifkacija, dovanos, menininkas, kūrybos šaltinis, postsovietinis miestas, kultūros vadyba.

On Social and Cultural Exclusion in the Southern Part of Klaipėda: An Essay in Symmetrical Anthropology

Abstract. This essay explores the social and cultural marginalization of the southern neighborhoods of Klaipėda, Lithuania. The approach is based on an expanded methodology of symmetrical anthropology that includes nonhuman actors and organizations in addition to human social and cultural interactions. The marginalization of this locality is first demonstrated by examining the socio-spatial relations that contribute to its social isolation from the city's more prestigious districts, as well as by addressing the neglect of natural diversity and the anthropocentric degradation of local landscapes. The essay then analyzes how social and cultural tensions between Lithuanian and Russian-speaking residents manifest within the context of urban renewal initiatives. Finally, it assesses practices aimed at “filling” critical spaces—such as the display of artworks in public places, the construction of children's playgrounds, and the donation of spatial art objects to the city—demonstrating how these interventions reflect the relationship between society, its institutions, and the role of art and artists.

Keywords: social and cultural exclusion, gentrification, gifts, artist, source of creativity, post-Soviet city, cultural management.

Received: 23/12/2024. **Accepted:** 11/05/2025.

Copyright © 2024 Auridas Gajauskas. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Sovietmečiu sparčiai išaugusioje Pietinėje Klaipėdos miesto dalyje¹ susitelkusi didžioji Lietuvos uostamiesčio gyventojų dalis (Butkus ir kt. 2015). Kaip ir būdinga daugeliui sovietinio urbanizmo projektų, siekusių labai greitai suteikti būstą dirbtinai auginamiems industriniams miestams, dabartiniame miesto landšafte Pietinė miesto dalis išsiskiria gana prasta gyvenimo kokybe. Klaipėdos sovietinių daugiabučių kvartaluose, panašiai kaip ir kituose Lietuvos miestuose, tikriausiai rasime daugiausia gyventojų, norinčių pakeisti savo gyvenamąją vietą ir išsikraustyti gyventi kitur – ten, kur gyventi yra „geriau“². Šių mikrorajonų gyventojų kaita ir urbanistinės infrastruktūros nusidėvėjimas tampa ta materialia tikrove, kuri visuomenės sąmonėje suformuoja „apleistų gyvenamųjų rajonų“ vaizdinius ir palaiko vienos ar kitos miesto dalies „socialinės atskirties“ diskursą. Tačiau šie tradiciniai sociologiniai rodikliai nėra vieninteliai atskirties žymenys. Ji skleidžiasi kaip kompleksinė diskursyvių reikšmių ir praktikų sistema.

Sumanymas tirti socialinę ir kultūrinę atskirtį šioje Klaipėdos miesto dalyje labiausiai derėjo su mano anksčiau atliktais pabėgėlių atvykimo centro („stovyklos“) ir COVID-19 testavimo centro darbo tyrimais kitame postsovietiniame mieste – Dresdene (žr. Gajauskas 2023, 2024). Dėl netikėtai prasidėjusios pandemijos ir karo Ukrainoje tos įstaigos Europoje buvo statomos beveik spontaniškai, tam tikslui išnaudojant atsitiktinius pastatus, daiktus, komunikaciją, erdves bei personalą. Iš kitos pusės, jos veikė kaip kontrolės įstaigos, kurios kartais teigiamai, bet dažniau neigiamai veikė klientų ir pabėgėlių galimybes ir teises aktyviai dalyvauti, kurti savo gyvenamąjį pasaulį. Neaktualizuotos, ignoruojamos erdvės yra daugelio miestų problema, kuri dažnai sprendžiama spontaniškai, nors su tais sprendimais yra susiję ir nemažai strateginių intencijų.³ Kita vertus, kai kalbama apie bendresnes miesto vystymosi

¹ Straipsnyje vartosime sąvoką „Senoji miesto dalis“ taip, kaip ją randame vartojamą Liutauro Kraniausko ir Laimono Beteikos straipsnyje. Ši dalis apima Naujamiestį ir Senamiestį. Remdamiesi jų straipsniu, taip pat atsižvelgsime į tai, kad pagal sovietmečiu darytus planus miesto centras „driekiasi į pietus nuo Senosios miesto dalies“. Toliau prasideda „Pietiniai miesto rajonai“, kuriuos straipsnyje kartais vadinsime tiesiog „Pietine miesto dalimi“. Po Atgimimo Senoji miesto dalis tarytum vėl tapo miesto centru, o nuo XXI amžiaus pradžios sociologai stebi procesus, kurie miesto centru leidžia vadinti tarp senojo centro ir pietinių miesto rajonų atsiradusius prekybos centrus (Kraniauskas ir Beteika 2014; 303–306).

² Statybos sektoriaus vystymo agentūros (SSVA) duomenimis, 2011–2021 metais Klaipėdoje iš sovietinių miesto rajonų išsikraustė apie penkiolika tūkstančių gyventojų. Vadinamasis centras pasipildė dviem tūkstančiais gyventojų, o priemiesčiai – vienuolika tūkstančių. Daugiausia pietinę miesto dalį paliekančių žmonių išsikrausto į priemiesčius. Pagal šią pasiskirstymo logiką Klaipėda panaši ne į Kauną, bet į Vilnių, kur sovietmečiu statytuose mikrorajonuose gyventojų sumažėjo apie 31 tūstančiu. O į priemiesčius išsikraustė net 52 tūkstančiai sostinės gyventojų (SSVA 2024).

³ Pavyzdžiui, *Klaipėdos miesto savivaldybės kultūros 2017–2030 metų strategijoje* siekis „užpildyti“ „menkai kultūros ir meno raiškos priemonėmis“ *užpildytas* viešąsias erdves bent iš dalies gali būti suprstas kaip aukščiau išskirto spontaniškumo pavyzdys. Kita vertus, nors sąvoka „erdvių užpildymas“ leidžia pajusti tam tikrą „mobilizuojantį“ aspektą, kurį iš dalies implikuoja ir pati dokumento paskirtis, visgi šiame straipsnyje bus nagrinėjami ir „užpildo“ atvejai, kai erdvės už-

perspektyvas, viešajame diskurse dominuoja požiūris į Klaipėdos gyventojus išskirtinai kaip į senamiestyje pinigų dosniai leisti pajėgius arba nepajėgius individus (Pryšmantas 2024). Tačiau sociologų nurodomos tendencijos, kaip prekybos centrai veikia miesto suplanavimą ir žemesnių socialinių sluoksnių vartojimo įpročius (Kraniauskas ir Beteika 2014; 306), taip pat kultūros infrastruktūros „pietuose“ trūkumas verčia kreipti dėmesį nebe į pinigų trūkumą ar vis dar nerandamą miesto identitetą (Hoffmann and Kramer 2004; 412; Pryšmantas 2024), bet į žmogaus santykį su aplinka. Pirmiausia į tai, kad vienos miesto dalys vertinamos tik kaip tinkamos kaupti kapitalą, o kitos atrandamos kaip nežinomos ir pavojingos („laukinės“) vietos, kurias reikia užvaldyti plėtojant kolonijinį santykį su pasauliu ir taikant jo išnaudojimo bei pavergimo praktikas (Haraway 2016; 50).

Tyrimo metodologijos pasirinkimas

Tyrimo metodologiją galima apibūdinti kaip autobiografinę refleksiją ir etnografinę erdvės pažinimą, kuriam pasitelkiamos vaikščiojimo praktikos (de Certeau 1988; 91–111). Norėdamas padaryti savo paties judėjimo laisvę neatsiejamą nuo tų apribojimų, kuriuos lėmė bendras tyrimui skirtas laikas⁴, interpretavau savo situaciją pagal analogiją vadinamajai vertikalajai dienos migracijai (DVM) vandenynuose ir ežeruose, kurią sausumoje arba, tiksliau, ore iš dalies galima palyginti ir su čiurlių skraidymo technika⁵. Praktikoje, kasdienybėje mano tyrimai priminė čiurlio (lot. *Apus apus*) pakilimą – nuvykimą (dažniausiai autobusu) tam tikros vietos ar taško kryptimi, o tada – sąlyginai betikslį ėjimą, kurį lydėjo žmonių, objektų, aplinkos ir gyvūnų stebėjimas bei kartais susitikimai ir pokalbiai su ten gyvenančiais ar iš ten kilusiais menininkais. Daugiausia tai buvo sąlyginai betiksliai, tarp tikslo ir jo žinojimo, tarp „intencijos ir metodo“ atsirandantys vaikščiojimai, kurie neretai priminė ar įgijo įvairių panašumų ir į meno ir socialinių tyrimų praktikas ar metodus, kurių pagrindas yra fizinis

pildomos įvairiausiai objektams, kurie nieko bendra neturi su aplinka, miesto gyventojų kultūra, socialinėmis problemomis ir padėtimis. Planas internete: <https://www.klaipeda.lt/lt/veiklos-sri-tys/kultura/klaipedos-miesto-strateginiai-kulturos-dokumentai/7937>

⁴ Tyrimas vyko Klaipėdos kultūrų komunikacijų centro (KKKC) meniniams tyrimams skirtos rezidentūros metu, kuri prasidėjo 2024 m. sausio 1 d. ir baigėsi vasario 12 d. Straipsnyje ne-reflektuoju rezidentūros sąlygų, kurios kaip institucinė ir organizacinė aplinka irgi struktūravo mano santykį tiek su miestu, tiek su tyrimu. Vis dėlto noriu atkreipti dėmesį, kad tyrimo metu autorius buvo apgyvendintas Klaipėdos senamiestyje, KKKC skirtame rezidencijos bute, formalus tyrimui skirtas laikas truko apie keturiasdešimt dienų (tiek, kiek, pavyzdžiui, dėl krikščionybės didelės įtakos Viduramžiais trukdavo karantinas (Kondylatou 2021; 17–59). Su tyrimu susijusios informacijos pasiekiamumas irgi priklausė nuo rezidencijos organizatoriaus. Tyrimo įgyvendinimo metu KKKC taip pat skyrė nedidelę stipendiją, kurios pervedimas vyko per miesto savivaldybę.

⁵ Toks palyginimas remiasi tik panašumu, o tikrosios čiurlių skraidymo temstant ir auštant, kai jie visi kaip vienas pakyla iki maždaug dviejų su puse kilometro ir tada, sukdamiesi ratais, lėtai leidžiasi, priežastys, atrodo, nebūtinai yra susijusios su miegojimu ir maitinimusi. Mokslininkai kelia hipotezę, kad tai taip pat galėtų būti tolimiausių orientyrų erdvėje ieškojimo būdas (Doktera et al. 2013).

judėjimas erdvėje⁶. *Apus apus* skrydžio metafora tinka ne tik vaikščiojimui, bet ir siejant ėjimą su dienoraščio vedimu – rašymu, pradedant nuo savęs, plečiantis bei aprašant aplinką, bet vis grįžtant prie savęs kaip centrinės refleksijos ašies. Vis dėlto esminė *argumentum ornithologicum*⁷ mano tyrimo prielaida buvo mano santykio su tyrimu ir jo metu darytais vaikščiojimais nepagrįstumas. Trumpai tariant, aš nusprendžiau „keliauti į pietus“ tik tada, kai man to *savaime* norėsis. O nuo kitur orientuojančių norų save ribojau. Tai buvo svarbiausia mano socialinės ir kultūrinės atskirties pietinėje Klaipėdos miesto dalyje tyrimo taisyklė, kurią reflektavau ir Karlo Mannheimo žinojimo sociologijos ribose.

Mannheimo sociologijos požiūriu, mano pozicija (kuri tyrimo metu yra laikina, susijusi su meno bendruomene ir kartu – neatskiriama, priešaringai traktuojamo miesto centro ir simbolinių galios santykių dalis) vedė link kitiškumo pažinimo, kuris lieka mano užimtos pozicijos padiktuoto horizonto matymo perspektyvoje. Pietinė miesto dalis būtų visai kitaip pažini kitiems (pavyzdžiui, vietos sociologams, valdžios institucijoms, nekilnojamojo turto vystytojams), kurių pozicija iš esmės skiriasi nuo manosios. Remdamasis Mannheimo veikalu *Utopija ir ideologija. Įvadas į žinojimo sociologiją* savo erdvinį buvimą ir pažinimą interpretavau kaip „gyvenimo situaciją, kuria disponuoja tam tikra gyvybinga būtis tam tikromis gyvenimo sąlygomis“ (Mannheim 1976; 268). Tyrimo metu turėjau išplėsti tas sąlygas eidamas į Pietinę miesto dalį ir atradamas jos savitas erdves, kurias galima traktuoti kaip erdvinius socialinės ar kultūrinės atskirties ženklus ir pavyzdžius. Taip planuojamas tyrimas turėjo vėliau padėti atskleisti atskirtį iš skirtingų ją nusakančių pozicijų *perspektyvų*, kurios nebūtinai yra susijusios, bet tyrimo metu jungiasi į vieną *konsteliaciją*, kurioje atsiranda galimybė tyrinėti situacijas ir paskiras pozicijas iš skirtingų jų santykio perspektyvų ir per jas atsirandančių pozicijų (ten pat; 239, 266).

Kitas metodologinis mano tyrimo bruožas – tai neseniai išplėtota kuravimo metodika (vok. *das Kuratorische*), kuri revizavo Mannheimo idėjas, skirtas socialiniam tyrimui. Ji papildo Mannheimo *Konstellationsforschung* sampratą įžvalgomis iš mokslo ir technologijų studijų (angl.

⁶ Kartais juos buvo galima palyginti su Jekaterinos Lavrinec plėtojama „bastymosi“ ištrūkstant iš miesto praktika (Lavrinec 2003), kartais – su gamtos jos netikėčiausiose vietose stebėjimais ir strolologija (Burckhardt 2015), o atsiradus stoviniavimui ir vaikščiojimui stebint praeivius ir aplinką poliklinikos priimamajame, turguje ir panašiose vietose – prisiminti *flaneur* gyvenimo būdą ir patirtis (plg. Benjamin 2006). „Ėjimus“ apibūdinant kaip atsiradusius tarp „intencijos ir metodo“, o tai nurodo refleksyvų Edwardo Saido knygos *Beginnings. Intention & Method* (1985) rašymo metodą, manau, verta paminėti ir sociologo Algimanto Valantiejaus įžvalgą apie ėjimą kaip peripatetinį mąstymo būdą ir jo santykį su tyrimu (Valantiejus 2013; 289). Štai kaip randame jį rašančių apie ėjimo santykį su sociologiniu tyrimu Klaipėdoje: „Kalbant trumpai, ėjau pietų kryptimi atlikti lauko tyrimų. Ėjimas, peripatetinis mąstymo būdas, stebint – miesto pradžioje buvo žodis! – ir sugeriant archetipinę miesto logiką, ir buvo tyrimas einant laukuosna, ilga kelionė iš Mėmelio į Klaipėdą, – aišku, kad užsukant į Akropolį, – o paskui namo“ (Valantiejus 2013; 289).

⁷ Šios mano tyrimo paralelės, iš pradžių su DVM, o paskui su *Apus apus*, iš dalies grindžiamos Gedučio ir Michelkevičiaus idėjomis, išdėstytomis jų straipsnyje „*Argumentum ornithologicum*: kaip sparnuočių metaforos padeda geriau suprasti meninį tyrimą“ (Gedutis ir Michelkevičius 2022).

science and technology studies, STS) ir simetrinės antropologijos, kad tyrėjo akiratyje atsidūrusi „situacija“ turi būti traktuojama kur kas plačiau. Socialinio veiksmo sistemoje dalyvauja ne tik tradiciniai „agentai“ – skirtingos kultūrinės bei socialinės žmonių grupės, sluoksniai ar individai. Joje taip pat dalyvauja nežmonės ir negyvais laikomi daiktai ar objektai, taip pat vadinamieji „didieji Kiti“ arba „institucijos“, kurie labiausiai lemia tokios sistemos išskyrimą, jos elementų pripažinimą (arba išstūmimą) ir valdymą (Bismarck 2021; 39, 87, 121–127). Šia prasme nepražiūrėtina ir tyrimą įgalinusio Klaipėdos kultūrų komunikacijų centro (KKKC) pozicija.

Skirtingi tyrimo metu stebėti reiškiniai, su kuriais susidūriau klajodamas po miestą, skatino pasitelkti papildomų įrankių, kurie padėjo sisteminti patirtį ir suteikti jai prasmę turinį. Tuo tikslu išskirčiau Annos Lowenhaupt-Tsing trinties etnografiją (Lowenhaupt-Tsing 2005), Gilles’io Clément’o trečiojo peizažo manifestą (Clément 2022), kolektyvinę monografiją, skirtą sociologinei Klaipėdos miesto tapatybių rekonstrukcijai (Kraniauskas ir kt. 2012), Marcelio Mausso dovanos kaip totalinio socialinio fakto sampratą (Mauss 1966), Sigitos Kraniauskienės tirtus „naujosios visuomenės“ prisiminimus apie Klaipėdą po Antrojo pasaulinio karo (Kraniauskienė 2017). Taip pat svarbūs buvo keletas kultūros vadybos tekstų, pirmiausia Bernhardo M. Hoppe’ės idėjos apie kultūrą demokratinėje visuomenėje (Hoppe 2019) ir seniai klasika tapusi Hermanno Rauhe’ės bei Christine Demmer sudaryta rinktinė *Kultūros vadyba. Profesionalaus meno teorija ir praktika* (Rauhe ir Demmer 2004).

Dėl sprendimo keliauti tik tada, kai man to *savaimė* norėsis (sakytum, „gamtai (nelyginant čiurlius) pašaukus“), gali atrodyti, kad mano tyrimas buvo labai izoliuotas. Taip nebuvo, nes daug bendrauta su menininkais ir kultūros vadybininkais, kurie suteikė reikalingos informacijos, pavyzdžiui, Pietinėje miesto dalyje gyvenančių menininkų kontaktus. Jie taip pat supažindino su kuratore iš Vilniaus Paulina Pukyte, kuri pasiūlė keletą mano „atrastų situacijų“ Pietinėje miesto dalyje įtraukti į jos kuruojamą parodą „Reiškinys M“⁸. Šis pasiūlymas leido išplėsti pradinį tyrimo užmanymą – pasigilinti į socialinės, kultūrinės ir gamtinės įvairovės apribojimus aplink Smeltalės upės žiotis.

Apybraižą sudaro trys dalys. Pirmoji skirta vietoms. Joje apžvelgiame Senosios ir Pietinės miesto dalies socialinį, kultūrinį ir ekonominį atotrūkį bei kai kurias Pietinės miesto dalies teritorijas, besidriekiančias anapus Žvejų uosto rajono. Šioje straipsnio dalyje svarstoma, kodėl Senoji miesto dalis, nors ji yra prestižinė, praranda savo išskirtinį (centro) statusą ir kaip siūloma tą problemą spręsti? Koks yra žmogaus santykis su objektais, nežmonėmis ir aplinka vadinamosiose „kritinėse teritorijose“⁹ Pietinėje miesto dalyje, kur superkamas perdirbimui

⁸ „Reiškinys M“, kaip teigia organizatoriai, yra „su vieta ir kontekstu susijusių specialiai Klaipėdai sukurtų šiuolaikinio meno kūrinių paroda“. Ši paroda Klaipėdoje vyko 2024 m. rugsėjo 20–lapkričio 17 d. Parodos kuratorė buvo Paulina Pukytė. Daugiau informacijos apie parodą ir jos dalyvius KKKC puslapyje: <https://www.kkcc.lt/lt/exhibitions/reiskinys-m/>

⁹ „Kritinėmis teritorijomis“ vadinu tokias teritorijas, kuriose nereflektuojamas arba mažai dėmesio susilaukia žmogaus veiksmų ir natūralios aplinkos, ekonomikos ir vietos santykis (Mazzoleni 2024; 18). Oscaras Mazzoleni teisingai pažymi, kad didžiųjų žmonių krizių, kaip antai COVID-19 pandemijos tyrimų kontekste, žodis „krizė“ pastaraisiais dešimtmečiais atrodo perikvotas. Vis dėlto apsisprendžiau vartoti „kritinės teritorijos“ sąvoką (kuri diskurso lygiu visada

metalo laužas ir yra visai nedaug arba visai nėra gyvenamųjų namų? Ar galima teigti, kad Klaipėdos „pietūs“, kaip ir „pietūs“ Vakarų pasaulyje (į ką siekė atkreipti dėmesį 2017 m. paroda „documenta 14“), yra kolonijinių santykių pagrindu atsiradęs, išnaudojimą ir tuo pačiu metu nuvertinimą skatinantis konstruktas?¹⁰

Antroje dalyje, kuri skirta „žmonėms“, dėmesio centre iškyla nedidelio upelio, Smeltalės, žiotyse įsikūrusios motorinių valčių bendrijos „Smiltelė“ nariai, jų požiūris į sovietinę praeitį ir upelio prieplaukos ateitį, į socialinę ir kultūrinę bendrijos narių įvairovę. Ar egzistuoja socialinė ir kultūrinė trintis tarp sovietmečiui palankių žmonių, rusakalbių ir lietuvių? Koks yra šių su vieta glaudžiai susijusių žmonių santykis su planuojamu prieplaukos renovacijos projektu, kuris keičia ne tik jų santykį su aplinka, bet ir tarpusavio santykių dinamiką? Ar keičiant kraštovaizdį žadama kurti sąlygas, kuriomis kartu su žmogumi galėtų klestėti gamtinė įvairovė?

Trečioji straipsnio dalis – apie „artefaktus“. Joje analizuojamas viešųjų objektų mieste statymas, įvairios kultūros institucijų ir viešųjų erdvių „užpildymo“ praktikos, vaikų žaidimų aikštelės, institucinės menininkų raiškos terpės mieste ir visuomenės požiūris į menininkus. Žvelgiant į valdininkų sprendimus viešumoje statyti meno kūrinius, klausiama, kaip pasireiškia nekritiškas erdvių užpildymas meno kūrniais, kas jam būdinga? Kuo pasižymi vaikų žaidimų aikštelės Pietinėje miesto dalyje: ar jos labiau orientuotos į vaiką kaip „energijos švaistytoją“, visos žmogaus evoliucijos reprezentaciją, ar į vaiką kaip kūrybos šaltinį? Pabaigoje aptariamas kultūros ir meno institucijų santykis su politika ir politiškumu. Atsakoma, kaip meno pasaulyje vertinami politikai ir koks yra menų pristatančių institucijų bei visuomenės požiūris į menininkus?

Nuo prestižinių rajonų prie kritinių teritorijų pietuose

Rezidencijos butas, mano etnografinių pasivaikščiojimų išeities taškas, buvo įrengtas senamiesčio centre, namo su nuožulniu, vienslaičiu stogu mansardoje. Pastatas buvo priglautas prie seno, visiškai renovuoto fachverkinio tipo sandėlio, kurie Klaipėdoje buvo statomi XVIII–XIX amžiuje ir buvo labai vertinami dėl jų unikalios, lengvos, bet patvarios konstrukcijos (Tatoris 1994; 260–262). Dabar pastate buvo įsikūrusi pirmame amžiaus dešimtmetyje įsteigto Klai-

suponuoja ir *krizinę* būklę, reikalaujančią intervencijos), norėdamas pabrėžti tą atstumą, kurį permanentiškai, be jokių išorinių priežasčių (kaip antai „gamtinių katastrofų“) įsikišimo palaiko žmogaus bei jo ekonominių interesų ir aplinkos santykio ignoravimas (ten pat; 115–117).

¹⁰ Čia, žinoma, svarbu ne koku ženklu žymima nuvertintoji teritorija, bet tai, kad nuvertinimo sąlygos yra jei ne tos pačios, tai panašios. Tai, jog ir vienu, ir kitais (kolonijinių Europos pietų, Klaipėdos, Šiaulių, atrodo, ir Vilniaus labiau apleistų sovietinių rajonų) atvejais atskirties diskurse atsiranda žodis „pietūs“, gali signalizuoti tai, kas mums nematoma: ženklas kaip tikrovės atspindys diskurse išlaiko su ja susijusius įsitikinimus visiškai arba beveik nuo jos nepriklausydamas. Vis dėlto ženklas išlaiko dalinį santykį su tikrove. Tas santykis daro ženklą aktyviu dalyviu, kai (tiksliau, *kur*) išnyksta skirtumas tarp idėjos ir jos reprezentacijos (kur reiškiasi, pavyzdžiui, trumpalaikiškumas, pasyvumas, irimas, gedimas ir pan. Bet visa tai, žinoma, tik binarinėje „šiaurės“ opozicijoje). Šia prasme „pietūs“ ir kalbos diskurse yra „pietūs“. Mūsų reikalas yra valdyti kalbą, skirti ją nuo jos „namų“ (Heideggeris) ir, tikriausiai, „statyti tuos namus“ reflektuojant savo įtikėjimus.

pėdos kultūrų komunikacijų centro administracija¹¹. Pirmame aukšte veikė delmonų galerija, kartais vyko susibūrimai, kurių metu žmonės, daugiausia pagyvenusios, vyresnio amžiaus moterys, kūrė žiemos sodus. Priešais buto stoglangius matėsi antras Etnokultūros centrai priklausančio pastato aukštas, už kurio nedidelių, sandarių langų giliais žiemos vakarais buvo galima matyti lietuvių liaudies šokių šokančius ir dainas dainuojančius žmones. Kieme taip pat veikė menininkų studijos, Lietuvos fotografų sąjungos ir Lietuvos dailininkų sąjungos galerijos bei nedidelis restoranėlis.

Naujų metų pirmos dienos popietę du dažniausiai nerakinamus įėjimus turintis kiemas buvo išpuoštas bangavimą imituojančiomis lempučių girliandomis, eglėšakėmis ir sūpynėmis. Fachverkinė architektūra, kartais rengiami „dirbančių“ menininkų pasirodymai, apie kuriuos perskaičiau internete, neuždengti jų studijų langai vietai teikė postfordistinės darbo, net fabriko atmosferos, kurioje buvo galima justis dirbančio menininko ir poilsiaujančios publikos susijungimo potencialą siekiant ekologinių veiksmų sėkmės įvairiuose miesto kampeliuose ir kitaip aktyviai veikiant kartu, ypatybių¹². Seniai menininkų arba Meno kiemu pramintos senamiesčio erdvės viduryje apsnigęs stovėjo lietuvių liaudies instrumentas tabalas. Papildyti vėjo, praeivių žingsnių ir balsų, nuo stogų šliaužiančio ir dūžtančio į skardą sniego, jo garsai naktį kėlė vaikystės patirtims būdingo saugumo ir kartu nepažintos, vaizduotę budinančios būties jausmus. Kitaip negu kiti nuolatiniai senamiesčio kiemo įstaigų lankytojai, kurie pasibaigus darbui turi jį palikti, man suteikta *privilegija* numatė ten darbą, gyvenimą bei miegojimą.

Rezidencijos bute buvo kičėnėtė, ilgas, nebenaujas kampas, kavos staliukas, rašomasis stalas, spinta, dvigulė lova ir kriauklė. Pirmame aukšte, tik įėjus, buvo tualetas ir dušas. Atidarius stoglangį ryte, ypač po švenčių, kartais buvo galima girdėti kažkur ore, toliau už senamiesčio stogų sklindantį dirbančio, transportuojančio, skubančio miesto ūžesį. Tačiau senamiestis pirmiausia išsiskyrė ne skubėjimu, bet dideliu restauruotų istorinių, prabangą imituojančių arba demonstruojančių pastatų, kavinių, restoranų ir kultūros bei meno įstaigų kiekiu, kas spinduliavo prestižinę erdvės statusą.

Sociologų teigimu, didelę simbolinę vertę senamiestis įgijo tik atkūrus Nepriklausomybę. Anksčiau vieta stokojo „sovietinės statybos daugiabučių teikiamų privalumų, ten gyveno nemažai vyresnio amžiaus žmonių, apsigyvenusių mieste pokariu, tarp kurių buvo gana daug žemesnių darbininkijos sluoksnių gyventojų, piktnaudžiaujančių alkoholiu“ (Kraunskas ir Beteika 2014; 303). Žlugus Sovietų Sąjungai daug nekilnojamojo turto perperko ir renovavo labiau pasiturintys piliečiai ir įmonės. Migracijos tyrimų duomenimis, senamiestis ir senoji miesto dalis (kaip, beje, ir daugelyje kitų Europos miestų) ir dabar yra laikomi prestižine

¹¹ KKKC taip pat priklauso čia pat, išėjus iš kiemo ir dar kiek paėjus Didžiojoje Vandens gatvėje esantys miesto Parodų rūmai, suprojektuoti Nijolės ir Vytauto Zubovų 1978–1987 metais. Įs-taiga taip pat, atrodo, valdo ir menininkų kiemelyje esančias studijas.

¹² Pavyzdžiui, 2021 metais vyko kieme veikiančio restorano ir Lietuvos dailininkų sąjungos surengtas renginys, kurio metu dailininkai viešai tapė kūrinius (Lukauskaitė 2021). Tiesa, jis daugiausia apsiribojo menininko darbo proceso viešu rodymu. Apie postfordistinės darbo sampratos, meno ir publikos santykius, jų įkvepiantį susijungimą išsamiai rašo Bojana Kunst (Kunst 2015; 99–133).

miesto dalimi, į kurią gyventojai, kitaip negu į pietinę, sovietmečiu statytą miesto dalį, mieliau kraustosi gyventi, o ne ją palieka¹³.

Apie didelį senamiesčio ir pietinės miesto dalies socialinį atotrūkį signalizavo jau mano pirmasis važiavimas į pietus. Sausio pirmą dieną, tik atvykęs į Klaipėdą ir išsikūręs, vakare ėlipau į pirmą pasitaikiusį, man reikiama kryptimi važiuojantį autobusą. Kai jis pasiekė miesto pakraštyje esančią stotelę, neišlipau, bet nusprendžiau važiuoti atgal. Netrukus ėlipo kontrolė. Kadangi talonėlio kišenėje neradau (užtat jį aptikau grįžęs į butą), tai buvau sulaikytas. Kai kontrolierių autobusiuke į klausimą apie gyvenamąją vietą nurodžiau pačioje „senamiesčio širdyje“ esantį adresą, kontrolieriai labiausiai nustebo. Išaiškėjo, kad jie niekada dar nebuvo sulaikę žmogaus, kuris gyventų senamiestyje ir važiuotų viešuoju transportu Bandužiuose.

Vis dėlto senosios miesto dalies, kartu ir senamiesčio simbolinis statusas sociologų yra vertinamas ambivalentiškai. Senamiestis nuvertėjo tada, kai amžiaus pradžioje tarp centro ir pietinės dalies buvo pastatyta keletas didžiulių prekybos centrų ir sporto arena. Būtent jų įtakos veikiamas kultūros vartojimas tapo orientuotas į komercinių prekių ir industriškai populiaros produkcijos vartojimą ar tiesiog laiko leidimą jų aplinkoje (Kraniauskas ir Beteika 2014; 306). Iš vienos pusės, koncentruoti į kelias vietas, tiek kūrybingumą, tiek socialinį ir kultūrinį integralumą blokuojantys, bet užtat didelę prekių pasirinkimo įvairovę pateikiantys „Akropolis“, „Banginis“ tapo savotiškais miesto centro ir senamiesčio pakaitalais. Iš kitos pusės, ne švenčių arba festivalių metu senamiestis jau daug metų apibūdinamas kaip „nelankomas“ ir „tuščias“ (Pryšmantas 2024; Gedutis 2006).

Svarstydami, kaip būtų galima spręsti „ištuštėjusio senamiesčio“ problemą, Klaipėdos nekilnojamojo turto vystytojai ir miesto bendruomenių asociacijos vadovas teigia, kad senamiestis „pagyvėtų“, jei į Senąją miesto dalį atsikraustytų gyventi tūkstantis ar daugiau naujų, pasiturinčių gyventojų. Su tokiu požiūriu siejami ir naujų statybų Senojoje miesto dalyje planai (Pryšmantas 2024). Nesuprantamai skamba šių miesto atstovų požiūris, viena vertus, todėl, kad į dar planuojamus naujakurius žiūrima tik kaip į „tąkią medžiagą“, šiuo metu užpildysiančią „tuščias senamiesčio gatves“, kaip į žmones, kurie šioje vietoje pirmiausia leis pinigus jiems skirtoms pramogoms¹⁴. Tie žmonės nematomi kaip socialiniai agentai, aktyvistai, kolektyvai, kūrybinės grupės, studentai, nevyriausybinės organizacijos, mokytojai, menininkai, akademikai,

¹³ Vėl remiuosi Statybos sektoriaus vystymo agentūros duomenimis, pagal kuriuos 2010–2020 metais sovietiniai Klaipėdos miesto rajonai prarado apie 15 tūkstančių gyventojų (SSVA 2024). O į senamiestį, kur gyvena vos daugiau nei tūkstantis gyventojų, norima atsikraustyti. Tai patvirtina ir pastaruoju metu čia bei gretimai plėtojami nauji nekilnojamojo turto projektai, dažniausiai skirti gyvenamųjų daugiabučių statyboms.

¹⁴ Išsakytame požiūryje senamiesčio gyventojas suprantamas kaip subjektas, kuris turi pinigų ir yra pajėgus juos leisti. Jokios kitos jo savybės neišskiriamos. Kasdieniai daiktai *visą laiką* turi potencialą būti panaudoti pagal jų *savybes* (ant kėdės visada galima atsisėsti), o senamiesčio gyventojams irgi priskiriama permanentinė potenciala leisti pinigus. Svarbu tai, kad šia prasme gyventojai įgyja santykį vienas su kitu ir su vieta, kuris, iš vienos pusės, remiasi *nuosavybe*, iš kitos – šalina galimybę pasirinkti alternatyvius santykio su nuosavybe, o tai reiškia, ir savo egzistencijos, socialinių ir kultūrinių gyvenimo modelių variantus (plg. Ritsema 2010).

bet tik kaip vartotojai, kurie turi pinigų. Jų natūralus potencialas kurti pasaulį, kuriame jie gyvens, kartu, niekaip nėra reflektuojamas¹⁵. Kita vertus, simbolinės miesto erdvės traktavimas kaip „vartojimo infrastruktūros“ liudija egzistuojant ambivalentinės kultūros vadybos problemą mieste, kuri pasireiškia erdvių gentrifkacija (Hoppe 2019; 14)¹⁶. Miesto planuotojai ir politikai, užuot visą dėmesį skyrę *objektams* pietinėje miesto dalyje, kurie atsirastų steigiant naujas *socialines erdves*¹⁷ bei siekiant šiuolaikinio meno ir kultūros sklaidos bei sociokultūrinių skirtumų emancipacijos, pasirenkama dar labiau gentrifikuoti kiek daugiau nei tūkstantį gyventojų turintį senamiestį. Jame ir taip yra sutelkta visa kultūros viešuomenė ir infrastruktūra, bet senamiestis kol kas dar nerado jokios socialiai ir kultūriškai pagrįstos sąsajos su pietine miesto dalimi, esančia ne tik socialinėje, bet ir kultūrinėje atskirtyje.

Savitu tokio ryšio, kuris leistų į miestą pažvelgti iš įvairių perspektyvų, pavyzdžiu tapo parodos KKKC Parodų rūmuose. 2024 metų pradžioje eksponuojama Lietuvos dailininkų sąjungos (LDS) menininkų paroda buvo dedikuota Klaipėdai siekiant paminėti du istorinius jubiliejus: Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos ir LDS Klaipėdos skyriaus veiklos pradžią. Apie parodą galima pasakyti, kad ji buvo romantizuotos savasties, socialistinio realizmo ir etiška, spalvinga vidinės išorinio pasaulio patirties paroda. LDS menininkų ekspozicija

¹⁵ Apie naujakurius Klaipėdoje galvojama tik iš jų finansinės, perkamosios galios perspektyvos, o galia kurti pasaulį kartu, apie to kūrimo sąlygas, apie tų sąlygų santykį su nuosavybe net nėra svarstoma. Tai labai kontrastuoja, pavyzdžiui, su Europoje pastaraisiais metais plėtojama pabėgėlių prieglobsčio diskursu, kuris kviečia į juos žiūrėti kaip į žmones, kurie, dažnai praradę visą turtą, siekia kurti pasaulį kartu ir pabėgėlių stovyklose, priėmimo centruose, ir už jų ribų (plg. Scott and Trang Le 2019; 136).

¹⁶ Tyrinėdami posovietinio miesto istorinę raidą sociologai greta kitų skiria unikalų etapą, kai 2005–2010 metais įsigali „naujas kultūros vadybos diskursas“ (Kraniauskas et al. 2012; 444). Ateina nauja kultūros vadybininkų ir kūrėjų karta. Prie šių procesų priskiriamas ir KKKC atsiradimas. Centras atsirado 2006 metais. Kaip mane informavo sociologas Liutauras Kraniauskas, „KKKC prasidėjo nuo „Mare Navigare“ leidinio. Norėjosi vienoje vietoje matyti vieno mėnesio kultūros renginių informaciją. Taigi, išsivystė iš nedidelio komunikacijos projekto. Ilgainiui komandai buvo perduoti Parodų rūmai, kurie egzistavo dar iki „Mare Navigare“. Iš tokio perdavimo buvo tikimasi ŠMC (Šiuolaikinio meno centro Vilniuje) atitiktens. KKKC yra šiuolaikinės kultūros vadybos pergalė vėlyvojo sovietmečio meno ir jo eksponavimo tradicijos Parodų rūmuose atžvilgiu. Seną sovietinės infrastruktūros kriauklę užėmė naujoji generacija...“ KKKC ir naujosios kultūros vadybininkų kartos mieste iškilimas trumpai minimas Klaipėdos sociologų studijoje (ten pat). Vis dėlto pats kultūros vadybos klestėjimas atskirai, atrodo, nėra tiriamas.

¹⁷ „Socialine erdve“ vadinu erdvę, atvirą reflektuoti trinties santykius visuomenėje, kurti meno kūrinius, juos rodyti. Ši sąvoka išplečia muziejaus ar galerijos sampratą anapus klasikinių jų ribų, siekiant naujų socialinės ir kultūrinės emancipacijos galimybių. „Trinties“ terminą skolinuosi iš Lowenhaupt Tsing trinties etnografijos (Lowenhaupt Tsing 2005), bet pati socialinės erdvės samprata priklauso kritikai, kurią, remdamasi Henri Lefebvre’u, atlieka Bojana Kunst (Kunst 2015; 56–57). Daug sovietinio modernizmo pastatų, siekiant išlaikyti bendrą atsinaujinimo ir modernumo jausmą, o ne lenktyniavimą ar šurkštų vieni kitų atmetimą postsovietinėje Vokietijos pusėje, ilgainiui buvo restauruoti ir virto integraliomis socialinėmis erdvėmis. Tokių centrų, įvairių objektų poreikis, o dar labiau – tam kvalifikuotų žmonių poreikis Klaipėdos pietinėje dalyje yra akivaizdus.

buvo beveik vienareikšmiškai postsovietinė. Kita paroda priklausė jaunam menininkui Benui Liandzbergiui. Tai buvo šiandien jau lyg ir nebeaktualaus *pop art* stiliaus paveikslų paroda. Jos paveiksluose ir pavadinime „Gimęs (ne)priklausomybėje“ buvo galima išvelgti individo ir valstybinės (ar tam tikros „esminės“, „pagrindinės“) nepriklausomybės dialektiką, kuri, matyt, ir yra jo vaizduojamų kasdienybės formų šaltinis. Liandzbergio paveikslų erdvės buvo protokolinės stebėjimo, judėjimo kontrolės erdvės, į kurias dažnai orientuojasi ir žiniasklaidos pranešimai, o kitoje salėje vykusio Berlyno menininkės Sidsel Ladegaard paroda „Plati lentyna“ turėjo tikslą atnešti į Parodų rūmus pačias erdves – tai kaip jos padarytos, kuo jos tapo mums jų nestebint, kaip jų objektinės savybės išduoda apie žmogaus pasaulį valdančius, bet jam vargiai pavaldžius procesus¹⁸.

Kad mažai dėmesio skiriama objektams ir objektiškumui, jų dalyvavimui statant, kuriant miestą, taip pat jų likimui, kuris susipina su žmogaus ir kitų būtybių, gali būti matoma įvairiose vietose, kartu pievoje tarp Minijos gatvės ir geležinkelio bėgių, kur yra perėjimas į Rusnės gatvę. Prie ten įsikūrusios metalo laužo supirktuvės teritorijos aptikau keletą situacijų, kurias traktavau kaip kūrinius-situacijas. Toms „rastoms situacijoms“ suteikti pavadinimai, jos vėliau buvo įtrauktos į Klaipėdos kultūrų komunikacijų centro mieste organizuotą parodą „Reiškinys M“. Vienam kūriniui-situacijai, kurį pavadinome „Skylė tvoroje“, kaip ir visai priešais esančiai pievai ir seno parko teritorijai kitoje Minijos gatvės pusėje, ypač tiko Gilles’io Clément’o „trečiojo peizažo“ apibūdinimas. Iš vienos pusės, teritorijos buvo apleistos ir klestėjo, iš kitos, į vieną kraštovaizdį jose jungėsi miestas ir gamta, žmogaus veiksmai ir gamtos elementai (Clément 2022). Kūriny-situacija su spygliuota viela apvyniota tvora, ją užgulusia seno metalo laužo krūva, betono gabalais ant žemės, didžiuliu čia atimptu kelmu ir ilgais, jaunais medžių krūmais atkreipė dėmesį į „agresyvas žmogaus veiklas, kuriomis jis skverbiasi į kitas bendruomenes ir gamtą, siekdamas jas pasisavinti, keisti ir išnaudoti, bei manipuliacijas, kuriomis mėginama tokias veiklas pateisinti“ (*Reiškinys M*. 2024; 13). „Skylės tvoroje“ fotografuoti važiauvau kiekvieną 2024 metų sezoną. Stebėjau, kaip jos elementai sąveikauja su aplinka kaip skirtingi tos vietos tonai¹⁹ iš vienos pusės, iš kitos; kaip į „trečiąjį peizažą“, plėsdamas savo teritoriją (angl. *anthropised territory*), toliau veržiasi žmogus (Clément 2022; 17–18).

Kitoje Minijos gatvės pusėje esantis, seniai pamirštas, nevaldomos, didelę įvairovę su savimi nešančios gamtos apkabintas parkelis yra virtęs slaptą įvairių atliekų utilizavimo teritorija. Už griūvančios nuo svorio, aukščiau išskirtos skylėtos tvoros yra metalo laužo supirktuvė, kurios kieme nebenaudojamo metalo yra tiek daug, jis toks surūdijęs, kad net atrodo supuvęs ir turėtų būti padaręs ir daryti ilgalaikį poveikį gruntui ir jo vandenims. Vėlyvą rudenį iš toliau jis

¹⁸ Sidsel Ladegaard skulptūrinių instaliacijų paroda „Plati lentyna / Fine Shelf“ Klaipėdos Parodų rūmuose veikė 2023.12.15–2024.01.14. Panašiu metu rūmuose veikė LDS organizuota jungtinė Klaipėdos tapytojų paroda „DEDIKACIJA KLAIPĖDAI: viena paroda, dvi svarbios datos“ ir Beno Liandzbergio tapybos paroda „Gimęs (ne)priklausomybėje“.

¹⁹ Analizuodamas M. Heideggerio paskaitą ir jo vokiečių poeto Traklio skaitymo metodą, tekste „Geschlecht III“ (2022) Derrida eilėrašį komentuoja kaip vietą (*Ort*), o skirtingas jo eilutes ir žodžius – kaip skirtingą reikšmę bendrai prasmei atsirasti turinčius tonus.

atrodo kaip didžiulė sudžiūvusių ir šlapių medžių lapų krūva. Čia pat, tarp spygliuotų vielų vijoklių dar kabantys susiraukšlėję dideli klevų lapai vos už kelių žingsnių atrodo jau didesni, taisyklingo dubens, automobilio detalių ir kitų formų. Žiemą iš to uždaro kiemo dažnai kilo juodi deginamos gumos, veikiausiai padangų, kvapo dūmai.²⁰

Nutirpus sniegui ir atšilus orams pieva priešais „Skylę tvoroje“ tuoj atkuto ir pradėjo augti. Tai buvo labai negraži pieva ir atsakingos įstaigos reguliariai, kas keletą savaičių, važiavo ir tą žolę pjovė. Atšiaurūs, kovos su žmogaus paliktais pėdsakais užgrūdinti spygliuoti kotai ir žolės vėl virsdavo trumpais stagarais, tarp kurių tuoj pasimatydavo daugybė asbesto, betono, armatūros, plastiko maišų, butelių, išmestų drabužių ir įvairiausių kitų statybinių ir kasdienybėje vartojamų produktų liekanų. Migracija yra neatskiriama gamtos procesų dalis, o nelegalios atliekų kelionės į miesto užkampius irgi yra tokios (Lakiotakis 2021). Tokiam tyrinėtojiui kaip straipsnio autorius, kurio „pasivaikščiojimais“ vedė per parodas tarp skulptūrinių instaliacijų, objektų ir tapybos darbų, kai kurios apleistos vietos galėjo priminti XIX amžiaus poeto požiūrį į kilimus ir jų valymą²¹, o pieva buvo panaši į tapybos meno kūrinį. Ją nupjovus, pasirodė jos medžiaginio paviršiaus elementai, demonstruojantys brangų, skirtingais poreikiais ir statusais paženklintą, vartojimo kultūrų determinuotą visuomenės audinį. Šia prasme tai ne „šiukšlės“, bet socialinių ir ekonominių santykių ženklai bei pėdsakai. Menininko Danielio Knorro instaliacijoje, imituojančioje spaustuvę, kurią jis pristatė parodoje „documenta 14“ Atėnuose, panašios kilmės, tik gal labiau asmeninius „ženklus“ buvo galima atsirinkti iš didelės jų krūvos, gauti iš jų suformuotą ir „atspausdintą“ leidinį ir neštis sau į namų biblioteką (Oelze 2017).

2017 metais vykusį paroda „documenta 14“ vadovavosi požiūriu, kad yra fiktyvus pasaulio dalinimas į „pietus“ ir „šiaurę“. Kaip sakė vienas parodos kuratorių Paulas B. Preciado:

Tai yra tik politinės fikcijos, kurios buvo suformuotos kolonialistinių galių santykių, paremtais modernia kolonializmo geografija ir chronologija, kur šiaurė simbolizavo progresą, ateitį ir pasiturėjimą, o pietūs – praeitį, primityvumą ir skurdą. Kiekviena erdvė turi savo šiaurę ir savo pietus, tad Atėnai nėra Pietūs, kaip ir Kaselis nėra Šiaurė. (žr. Jürgens 2017)

Šita logika ir santykio kritika, be abejonės, tinka ir Klaipėdai. Kaip riboženkliui tarp užmiesčio rajonų, Senosios miesto dalies ir daugiausia nerenovuotos, nelankomos, sovietinės, dažnai apleistos, bet kartu tankiai apgyvendintos, didelės ir vietomis industriniams poreikiams išnaudojamos periferijos, Klaipėdos „pietums“ irgi būdingas toks santykis su aplinka, kurį dažnai galima apibūdinti kaip situaciją civilizacijos pakraštyje. Prie saugomų teritorijų kabančios

²⁰ 2024 metų pradžioje aptikta daugybė nelegaliai išmestų padangų įvairiose pietinėse užmiesčio teritorijose, pavyzdžiui, Žardės kaimo senųjų kapinių prieigose.

²¹ Walterio Benjamino tekstai, skirti poeto Charles'io Baudelaire'o gyvenimui ir kūrybai, kartais leidžia salonų kilimus lyginti su poezija ar eteriu, o turtingųjų kasdienybėje ant jų paliktus pėdsakus vertinti ne kaip gėrimų ar atsinešto kiemo purvo, bet kaip jų gyvenimo paliktus pėdsakus. Šiame kontekste atsiranda galimybė poetą palyginti su „skudurinku“ (angl. *ragspicker*) (Benjaminas jo gyvenimo būdą nusako kaip *flâneur*, kas yra artima ir šio tyrimo praktikai) (plg. Benjamin 2006; 48).

kameros, kursuojantys tarnybiniai automobiliai ir reguliarus žolės pjovimas tik patvirtina ir nuramina, kad šioje teritorijoje „tvarka yra“, bet iš tiesų tas žvilgsnį „iš viršaus“ pratęsiantis ir kartu įtvirtinantis veiksmas pražiūri kiurai. Taip, kaip dažnai pietų jūrose jis palieka be pagalbos plaukioji ir prieglobsčio nerasti pabėgėlius, panašiai kaip yra ignoruojami tūkstančiai be žinios dingusių migrantų, taip visai natūraliai tas žvilgsnis papildo ir nesąmoningas žmogaus veiklas ir jų paliktus pėdsakus (Okeowo 2023).

Vienas tokių pėdsakų buvo kitas parodoje „Reiškinys M“ mūsų pristatytas kūrinys-situacija „Akmuo ant vartų“. Tai buvo didelis, tos pačios metalo laužo supirktuvės, tik ne iš pievos, bet iš Minijos gatvės pusės kiemo vartus užblokuojantis betono gabalas, kokie kartais naudojami tveriant uosto teritorijas. Kūrinys-situacija priminė garsiąją Kafkos parabolę „Prieš įstatymą“, pasakojančią apie žmogų, kuris pasirinko laukti prie dangaus vartų, kol juos kas nors atvers, bet taip ir neišdrįso pats jų atidaryti. Miestų istorijoje, kuri glaudžiai susijusi su karų istorija, vartai turi galingą simbolinę reikšmę. Gindamiesi vartus užsiremdavo iš vidaus. Ši rasta situacija su vartais, užremtais akmenimi iš išorės, tarytum perkėlė atsakomybės ir santykio su įstatymu našta visuomenei ir praeiviams, tuo pačiu metu pabrėždama fizinės jėgos ir privataus intereso pirmumą santykyje su sprendimo galia. Taigi „Akmuo ant vartų“ kėlė svarbius klausimus apie privataus verslo požiūrį į viešąjį interesą, apie visuomenės įstatymo privatizavimą ir nevaldomam išnaudojimui paliktą aplinką“ (Reiškinys M. 2024; 12).

Apie žmonių bendriją Smeltalės upės žiočių pakrantėse

Į tai, kaip santykis su aplinka, gamtos įvairove ir teritorijų valdymu atspindi socialiniuose ir tarpkultūriniuose santykiuose, atkreipė mano dėmesį informantas, netoli tos vietos įsikūrusios garažų ir mažųjų laivų eksploatavimo bendrijos „Smiltelė“ valdybos narys (per 60 metų). Jis pasakojo, kad apie 1970 metus Smeltalės upės žiotyse įsikūrusios ir apie 700 narių vienijančios bendrijos²² teritorija „mero įsakymu“ bus renovuojama, gilinama akvatorija, betonuojami krantai, bus įrengtos poilsio zonos. Todėl bendrijos nariams yra nurodyta griauti senas, sovietmečiu statytas laivų pašiūres (arba keltuvus, dar vadinamus „padjomniki“)²³. Kadangi pastaraisiais dešimtmečiais sukasti pylimai ir kita žmogaus veikla prisidėjo prie gamtos suklestėjimo, paklausta, ar toks visapus tvarkymasis atsižvelgs ir į gamtinės įvairovės didėjimo poreikį, pavyzdžiui, ar numatoma įkurti *biotopą*? Bet informantas atsakė, jog nežino, kas tai yra²⁴. Įdomu, kad šio klausimo kontekste Klaipėdos žiniasklaidos pateiktas požiūris į Smel-

²² Iki 1995 metų bendrija buvo vadinama „vandens transporto kooperatyvu“. Šis oficialus pavadinimas atspindėjo sovietmečio ekonominį bendruomeninių santykių pobūdį, būtiną nusakant simbolinės nuosavybės teisę į teritoriją.

²³ Verta pasakyti, kad kitas informantas (biologas, 58 metų), pasakodamas apie Smiltelės bendrijos atsiradimą, taip pat paminėjo figūrą išskirtinai „gero žmogaus“ – mero, kurio iniciatyva bendrija prieš penkiasdešimt metų buvo perkelta iš Dangės krantų į Smeltalės žiotis. Tikriausiai omenyje turėtas ilgametis sovietinės Klaipėdos vykdomojo komiteto pirmininkas Alfonsas Žalys, kurio pareigos 1969–1990 m. prilygo dabartinei mero pozicijai.

²⁴ Liucijus Burckhardtas žinomas kaip „mažiausių galimų intervencijų į aplinką dizaino projektuose atstovas. Jo eksperimentinė pedagogika vedė prie strolologijos susiformavimo – prak-

talės gilinimo ir bendrijos prieplaukos rekonstrukcijos santykių su gamta skiriasi nuo oficialios pozicijos. Pavyzdžiui, Aplinkos apsaugos agentūros nutarime dėl upės akvatorijos gilinimo rašoma, kad teritorijoje nėra saugomų paukščių rūšių (AAA 2023), o žurnalistė tvirtina, kad ten esama mažųjų žuvėdrų (plg. Bikauskaitė 2023). Tą požiūrį skatina, nors ir neakcentuoja kaip pagrindinės perėjimo vietos, ir Lietuvos raudonoji knyga²⁵. Matyt juokaudama, žurnalistė kaip saugomą rūšį pamini „antis“. Kad reikia erdvės gamtinei įvairovei augti ir plėstis, plačiau diskutuota nebuvo. Priešingai, rašant apie poveikį kraštovaizdžiui, Aplinkos apsaugos agentūros nutarime orientuojamasi į klasikinę, patrauklią „žmogaus akiai ir skoniui“ sampratą, o ne kraštovaizdžio gamtinės įvairovės skatinimą²⁶.

Rengiantis prieplaukos renovacijai nedaug dėmesio sulaukia ir kultūrinė bei socialinė įvairovė. Pasakodamas apie „tvarkymąsi“ informantas iš „Smiltelės“ tarybos renovacijos priežastį apibūdino kaip tai, ko siekia „lietuviai ir jaunimas“ (pokalbyje tai skambėjo beveik kaip patikslinimas), nes tik visai neseniai „taryboje atsirado balsų persvara“ ir sprendimo galios neteko „pats žinai kas“. Ne vieną kartą teko perklausti, kol išsiaiškinau, kad pasakymas „pats žinai kas“, kuris skambėjo nelyginant slaptažodis J. K. Rowling novelėje, kuri reikia vartoti vietoj vardo, kai kalbama apie piktąjį burtininką, tai – dar sovietmečiu prie bendrijos prisidėję, jos įkūrimo dalyvavę ir su ta vieta save tapatinantys, Sovietų Sąjungai prijaučiantys asmenys. Informanto pozicija jų atžvilgiu beveik niekuo nesiskyrė nuo tos, kurią dažniausiai užimdavo lietuviai santykių su kitų tautybių Lietuvoje gyvenusiais Sovietų Sąjungos piliečiais po Nepriklausomybės atsikūrimo (plg. Kraniauskas et al. 2012; 138–139).

tikos, kuri pakeitė fokusą į patirties ir suvokimo aspektus to, ką vadiname kraštovaizdžiu. Jo premisa vaikščiojimui mieste yra ta, kad mes nebematome mus supančios aplinkos“ (Latimer and Szymczyk 2017; 488–489). Jis taip pat tyrinėjo biotopus kaip atsaką nevaržomam žmogaus agrrikultūrinės ekonomikos poveikiui gyvūnų ir augalų rūšims ir gamtai apskritai. Biotopų tyrimai, kurie tapo svarbia ir peizažo meno, ir sodininkystės, ir daugybės ekologinių ir urbanistinių projektų dalimi, numato tiek žmogaus įsikišimą į gamtos plėtimąsi (šia prasme Smeltalės žiotyse gilinant dar prieš dešimtmečius suformuota sala ir kiti pakeitimai tapo svarbia gamtos suklestėjimo sąlyga), tiek „augalų sociologiją“, kuri atkreipia dėmesį į augalus ir gyvūnus ne tik jiems žmogaus priskirtose vietose. Kaselio universiteto profesorius tyrinėjo ir negatyvią biotopo įtaką žmogaus santykiui su gamta, kai visas dėmesys atiduodamas biotopams, o visur kitur nebelineka vietos nei gamtinei įvairovei rasti, nei retiems gyvūnams ir augalams veistis (Burckhardt 2015).

²⁵ Raudonosios knygos pateiktame žemėlapyje galima matyti pažymėtą teritoriją tarp Klaipėdos ir Kuršių nerijos, kuri yra viena iš mažųjų žuvėdrų perėjimo vietų. Nors Smeltalė šiame kontekste nėra minima, ji patenka į žemėlapyje pažymėtą teritoriją ar bent jau yra arti jos. Svarbu šiuo atveju ne tai, ar mažosios žuvėdros tik praskrenda Smeltalę, ar ten ir peri, bet tai, kad kaip ir daugelis kitų netoliese nykstančių rūšių, jos ten *galėtų* daugintis ir klestėti kartu su žmogumi. Toks požiūris, deja, nevystomas. Gamtos saugos įstatymu remtis ir jį praktiškai tobulinti nesiekama, siekiama tik jo laikytis nuo jo saugantis.

²⁶ Pavyzdžiui, Aplinkos apsaugos agentūros sprendime rašoma, kad „panaikinus akvatoriją dalijančius pylimus, atsivers vientisa erdvė ir bendras prieplaukos vaizdas“, iškastas gruntas bus panaudotas duobėms prie gatvės užpilti ir pan. Pasitenkinama nurodant, kad gamtinė įvairovė nėra didelė ir jai nebus pakenkta. Požiūris, kad reikia prisidėti prie įvairovės formavimosi sąlygų, niekur nepasirodo (žr. AAA 2023).

Apie tai, kad sovietiniais laikais klestėjusi bendruomenės dalis jau yra labai sena ir greitai „visai išmirs“, man pasakojo daugelis sutiktų vyresnio ir senyvo amžiaus informantų. Bendrijos pirmininko teigimu, būtent jaunėjančios bendruomenės nuomonė ir nauji įsigyti laivai formuoja požiūrį, kuris skatina „atsikratyti visko, dėl ko rajonas yra vadinamas Šanchajumi“ (Bikauskaitė 2023). 2024 metais nei prieplaukos teritorijoje, nei bendrijos internetinėje svetainėje nebuvo nieko, kas informuotų, kaip ateityje tikimasi reprezentuoti ar padėti reikštis tai bendruomenės daliai, kuri nei plaukioja naujais prabangiais laivais, nei yra gražūs ir jauni, kaip tas atsinaujinimas ir orientavimasis „į ateitį“ integruos gamtinės įvairovės plėtrą, iš vienos pusės, ir socialinę bei kultūrinę, iš kitos.

Apie skirtingą požiūrį į sovietinę praeitį, pasidalinus tų laikų nostalgiskomis istorijomis, galima išgirsti kalbant net gerai sutariančius senus pažįstamus. Štai ištrauka iš pokalbio.

B. (Statybininkas, 60 metų, rusakalbis): „<...> ech, nebūtų jie pradėję su ta savo nepriklausomybe...“

A. (elektrikas, 65 metų): „Na jau, nepatinka, gali važiuoti [„iš Lietuvos“ – pastaba mano A. G.], o, va, man ir šitam jaunam žmogui yra gerai...“

Šis pokalbis gerai iliustruoja sovietinę nostalgiją ir pasipriešinimą jai. Tyrimai skelbia apie etninių skirtumų trintį, kurioje (kaip ir tautų draugystės deklaracijoje) ir šiandien vis dar galima įžvelgti ir susisaisytą su sovietine bendruomene, ir norą / siekį ją telkti (Kraniauskienė 2017; 187). Išskirtame santykiyje – labai skirtingi, bet bendrijoje – glaudžiai susiję gyvenimai. Vienas prie savo „bokso“ (jie dar vadinami „garažiukais“)²⁷ pasisodino vyšnią, o kitas gal už dešimties metų prieš penkiasdešimt metų pasodino klevą. Rusakalbį (tėvai – rusas ir lietuvė; lietuviškai jis beveik visai nekalba; informantas B) kankina podagra, jis sunkiai vaikšto, bando parduoti savo paties penkerius metus kažkada statytą keltuvą ir laivą. Nei apie save, nei apie šeimą kalbėti jis nenori. O lietuvis (cituoto pokalbio informantas A) dirba pelningą darbą autobusų gaminimo įmonėje, dukte ištekėjo ir gyvena JAV. Kadangi jo naujas įsigytas laivas per didelis, jis neseniai išsikėlė iš „Smiltelės“ į daug brangiau kainuojančią prieplauką Dangės upėje. Tie du gyvenimai (nelyginant tų dviejų skirtingų medžių²⁸) rodo skirtingas sėkmės trajektorijas, kurių

²⁷ Kalbama apie ne daugiau kaip penkių kvadratinų metrų sandėliuką, kurį turi kiekvienas bendrijos narys. Jam taip pat priklauso gabalėlis prieplaukos, kur paprastai buvo statomas keltuvai, ir vienos lysvės pločio, gal dešimties metrų ilgio žemės sklypelis. Visa teritorija aplink pastatus su „garažiukais“ priklauso ne bendrijai, bet savivaldybei. Tai formali perspektyva. Daugelis žemės „sklypelių“ išnaudojami kartu, ten auginamos daržovės ar gėlės ir pan. Šiuos silikatinių plytų pastatus, kaip įprasta tiems laikams, dar bendrijos atsiradimo pradžioje statė patys jos nariai. Medžiagų parūpino to meto valdžia.

²⁸ Aplink teritorijoje auga vyšnios, obelys, kitur ir agrastai, serbentai, pomidorai ir kitos tradicinės gėrybės. Paklausinėta ten darže dirbanti informantė (siuvėja, 80 metų) atskleidė, kad skirtingi augalai buvo pasodinti skirtingų (dabar jau mirusių) žmonių. Dauguma apklaustųjų buvo patys kilę iš kaimų arba jų tėvai iš jų buvo kilę, atvykę čia gyventi ir dirbti įvairiais sovietmečio metais. Jie patys arba jų tėvai buvo kilę iš Ukrainos, Kazachstano, Rusijos, kitų sovietų respublikų, bet daugiausia – Lietuvos kaimų. Kad žvejyba Klaipėdoje yra agrarinės kultūros tęsinys, skatina ma-

viena sieja save su pasibaigusiais sovietiniais laikais, o kita tiek nesibodi tada turētu gyvenimu, tiek džiugiai tapatinasi su nepriklausoma Lietuva ir savo bei jos ateitimi.

Socialinę ir kultūrinę *trintį*, kurią Klaipėdos sociologai daugiausia vertina kaip ypač sovietmečiu aktyvų rusakalbių siekį „šalinti etninius skirtumus“ (Kraniauskienė 2017)²⁹, Smeltalės žiotyse savaip atspindi ir griaujami bei tokios ateities belaukiantys „padjomnikai“. Dalis jų buvo pagaminti pagal vieną standartą, o kiti buvo konstruojami panaudojant jau sukurtus objektus, anksčiau kitam tikslui panaudotas ar naujas medžiagas, ypač metalo, skardos, medžio ir net šiferio lakštus. Dažnai vienas keltuvas buvo statomas kartu su kitais „boksų“ savininkais, orientuojantis į laivėlio dydį ir savo ar bendrą statytojų estetinį supratimą. (Pavyzdžiui, iškeliami vėtrungė, naudojamas skirtingos spalvos pigmentas ir pan.) Pirmieji keltuvai buvo pagaminti pagal vieną standartą, statomi prie kranto ir, iškelus valtį iš vandens, ją buvo galima persukti į sausumos pusę. Vėliau atsiradę jau buvo statomi tiesiai vandenyje, ant ilgų strypų, apačioje pritaisius mašinos ratlankį ar suvirinus sukryžmintą struktūrą. Bendrijos narių skaičiumi didėjant, netrukus pašiūrių atsirado tiek daug, kad dažnai tarp jų neliko jokių tarpų. Seniesiems keltuvams tapo neįmanoma suktis, daugelis pašiūrių, kartą nudažytos, daugiau dažomos nebuvo, nes nebuvo priėjimo³⁰. Įvairių dydžių ir išvaizdos, kartais, kaip naujų, bet paprastai viena į kitą nusitrynusių ir surūdijusių, įvairių spalvų pašiūrių ir keltuvų, arba „padjomnikų“, grūstis ant vandens ilgainiui vietai davė „Šanchajaus“ vardą.

Kad bendriją sudaro mišrių identitetų kolektyvas, tvirtino kitas informantas (jūrininkas, 55 metų), teigdamas, kad „nė vienas čia nesame gryni, visi mes esame maišyti“³¹. Kitas bendrijos narys (biologas, 60 metų) teigė, kad Lietuva yra ne jūrininkų, bet žemdirbių šalis, o pirmasis

nyti ne tik prie ant kranto ištrauktų valčių augančios vyšnios ar slyvos, bet ir pasakojimai apie jūrininkus ir žvejybą, kuriuose kartais jūra lyginama su skirtingoms daržovėms auginti daržo vagonais, o tai leistų kapitoną net palyginti su sodininku ar ūkininku (plg. Kraniauskienė 2017; 195).

²⁹ Verta klausti, ar *trintis* kaip identiteto šalinimas kartais nėra suprantama pernelyg vienpusiškai. Tuo tarpu, kai kultūrinio tapatumo praradimo grėsmė buvo ir lieka vienas didžiausių keliamų pavojų, atsiradus laisvės sąlygoms atsirado ir galimybės *trintį* tyrinėti ne kaip „pavojų“, bet kaip etnografinį reiškinį. Tie „nelygūs ryšiai tarp skirtumų“, apie kuriuos rašo Lowenhaupt Tsing, neabejotinai reiškiasi daugeliu lygmenų ir galbūt galėtų būti ne nepraeinančio „pavojaus“ išgyvenimo sąlyga, bet informuoti kultūros (ir pilietiškumo) kūrimo modelius (Lowenhaupt Tsing 2005).

³⁰ Žinoma atvejų, kai pirmieji kubistų tapybos bandymai buvo tapomi ne ant drobių, bet formuojami tiesiog sukalant skirtingai dažytus paskirus faneros ar panašių plokštumų gabalus vieną šalia kito. Griūvančios arba pradėtos griauti kai kurios pašiūrės atrodo kaip tų ankstyvų bandymų apraiškos, skirtumas tik toks, kad pašalinus dalį atramų ir pagrindinę struktūrą, vandenyje pasirodo ant ilgų kojų stovintys, praradę taisyklingą formą, keisti paveikslų pirmதாகai.

³¹ Čia galima prisiminti Jameso Cliffordo cituojamos Williamo Carloso Williamso poemos eilutę „gryni produktai kraustosi iš proto“ (Clifford 1988; 1). Cliffordą šiame kontekste prisiminti prasminga. Akcentuojant „maišytą“ tapatumą, kartu tartum nurodoma, kad Smeltalės žiotyse nedominuoja vienas etnografinis autoritetas, kad kultūros yra gaminamos ir kuriamos kartu. Toliau matome, kaip toks „postmodernus“ tapatumas kuriamas postsovietinėje visuomenėje. Apie tai pasakoja sovietinę patirtį apimanti Lietuvos, kaip „jūrų valstybės“ piliečio, lietuvių jūrininko istorija.

pasakojo istoriją, kuri pagrindė jo kaip lietuvių jūrininko tapatumą. Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo dieną informantas dirbo jūreivių ir plaukiojo tolimojoje pasaulio jūroje. Etniniu požiūriu laivo komanda buvo margaspalvė, kilo ginčų ir Lietuvos vėliava buvo pakelta tik įvykdžius tam tikras sąlygas. Jam Sovietų Sąjungos kaip „jūrinės valstybės“ ir jo paties kaip jūrininko statusai Nepriklausomybės atkūrimo metu tapo pagrindu suvokti ir nepriklausomybę atkūrusią šalį kaip „jūrinę valstybę“.

„Maišytus“ arba „mišrius“ bendrijos narių identitetus liudija ir tai, kad dalis jų pasirinko kitų tautybių gyvenimo partnerius, išsilavinimą įgijo sovietmečiu ir pan. Nebūtinai matoma ir nebūtinai tik su etniniais skirtumais sietiną trintį bendrijoje iš dalies padeda maskuoti ar ją valdyti daugybė dovanojimo santykių, kurie susipina su mainų santykiais. Kitaip negu M. Mausso studijoje *Dovana* (1966 [1925]) aprašytais dovanojimo atvejais kitose kultūrose, atsisakyti dovanos, tiesa, pateikus praktinę priežastį, Smeltalės žiočių pakrantėse yra natūralu³². Šitaip daiktas tartum perleidžiamas kitam. Buvau liudininkas įvairiausių dovanojimų-mainų: pagautos žuvies, viliokų (*voblerių*) ir kabliukų, ką tik išrūkytų karšių, čia pat užaugintų pomidorų, gelbėjimo liemenių, visokių istorijų apie reguliariai ten besilankančias ir maitinamas varnas (pasakotojas varnas įvardijo kaip konkrečius, individualiai atpažįstamus paukščius), pilkajį garnį³³, priglaustą ir čia gyvenantį, išlaikomą ligotą katiną³⁴ ir daugybę kitų *dalinimosi* pavyzdžių ir istorijų. Pastebėta ir su žalčiais kalbančių vyrų.

Žardės rajone gyvenanti menininkė (45 metų) mums vaikstant po rajono centrą, o paskui ir parką atskleidė sumanymą. Mieste gyvenančius gyvūnus reikia paskelbti šio miesto piliečiais – žmogaus pripažintais miestiečiais. Atrodo, kad Smeltalės žiočių pakrantėse šis užmanymas jau yra įgyvendinamas.

Artefaktai, arba Kaip ir kokiais kūriniais užpildomos erdvės?

Dovanojimo santykiai, slepiantys socialinių ir kultūrinių skirtumų keliamą trintį, dar kitaip reiškiasi miesto savivaldybės, jai dovanojamų meno kūrinių ir miesto gyventojų san-

³² Matome, kad yra ryšys tarp mainų ir dovanojimo. Jų suartėjimu grįšti santykiai, gali pagrįstai atrodyti, pratęsia tuos santykius, kurie reikėsi ir sovietmečiu. Vis dėlto nereikėtų jų vertinti vien tik neigiamai. Dovanojimams taip pat gali būti priskirta susitaikymo ir abipusio pripažinimo simbolinė vertė, kuri tamsiais Antrojo pasaulinio karo priešaušrio metais kartais irgi buvo suvokiama kaip vienintelė išeitis (Clifford 1988; 64).

³³ Bendrijoje reguliariai, kaip savotiškos socialinės figūros, nes ne su kitais paukščiais, o vieni ir žmonių matomose vietose lankosi pilkasis garnys ir varna. Pastaroji, bendrijos gyventojų liudijimu, klega garnio balsu.

³⁴ „Išlaikomas ligotas katinas“ gali skambėti keistai. Bet iš tiesų kalbama apie gana jauną, „priklydusį“ katiną, kuris serga parodontoze, kitomis ligomis ir kurio maitinimas yra gana brangus. Vis dėlto informantas (82 metų, beje, vienintelis sutiktas, kurio gimimo vieta yra prie pat Smeltalės žiočių) kas dieną atvyksta jo maitinti. Padarė specialią landą į sandėliuką. Paminėkime, kad Klaipėdoje benamiai katinai daugiausia yra sterilizuoti, pastatytos jiems gyventi ir maitinti skirtos stotelės. Teko būti liudininku, kaip nepažįstami vieno rajono, esančio netoli Smeltalės, gyventojai susidėjo pinigų ir sutaisė senam, misti nebepajėgiančiam katinui dantis. Tokių miesto istorijų yra ir daugiau.

tykio kontekste. Klaipėdoje nuolat galima išgirsti ar perskaityti, kad savivaldybė, kaip miestą reprezentuojanti simbolinė institucija, gauna įvairiausių miestui dovanojamų dovanų, kurių atsisakyti negali, o kur dėti, paprastai irgi nežino.

Taip atsitiko su Lietuvos kalvių draugijos surengto simpoziumo metu sukurta skulptūra „Saulė“ (Vainorius 2017). Draugija nusprendė padovanoti kūrinių miestui ir pateikė pasiūlymą, kur skulptūra turėtų stovėti, – tam tikslui išrinko Žardės rajono centrą (Vainorius 2018). Kadangi dovanojimo situacijoje dalyvavo net trys subjektai (miesto ir Žardės gyventojai, savivaldybės administracija ir draugija arba autorius), tai dovana neišvengiamai įgijo unikalų nuosavybės statusą, kuris apima daugybę sunkiai įžiūrimų, nepastebimų teisinių principų. Ji vienu metu reiškė ir nuosavybę, ir turėjimo galią (valdžią), ir įkeitimą, ir paskolą, ir prekę, ir įsigytą objektą, taip pat mandata, užstatą, patikimumą. Dovana, sakytum, sukaustė tarpininką (t. y. savivaldybės administraciją) daugybę šių visuomenę ir jos valdžią siejančių santykių ir principų (Mauss 1966; 22)³⁵. Priversta patvirtinti savo ir tų santykių, kuriais ji remiasi, legitimumą, savivaldybė eilinį kartą turėjo dovaną priimti. Lemtingas tapo dovanojo teiginys, kad skulptūros statymo vieta yra prasminga etnini, dar prieš miestui čia atsirandant užsimezgsusia prasme. Taigi „meninis akcentas“ buvo pastatytas ignoruojant dabartinę, faktinę Žardės centro aplinką.

Skulptūra nebuvo specialiai sukurta tai vietai ir aplinkai, nebuvo atlikti jokie meniniai nei vietos, nei nūdienos gyvenimo ir jį lydinčių poreikių bei estetikos tyrimai. Nebuvo atlikti net tradiciniai architektūriniai tyrimai (Vainorius 2017). Bet tai nėra išimtis. Panašią dovanos logiką galima atpažinti Sakurų sodo Klaipėdos pietinėje dalyje atsiradimo istorijoje. Komentuodamas jo įrengimą tarp Apaštalų bažnyčios ir Žvejų rūmų, netoli tos vietos gyvenantis informantas (63 metų), neseniai iš parodos Japonijoje grįžęs menininkas, teigė, kad tai – „nesusipratimas, nes mes neturime jokios sakurų sodo tradicijos...“ Nebuvo atlikti jokie nei meniniai ar socialiniai (tokiu atveju tikėtumeisi ne kiekybinių, o kokybinių, į kūrybiškumo potencialią orientuotų) vietos ir visuomenės gyvenimo tyrimai. Jis užpildė miesto erdvę taip, tartum institucijos, kuriai erdvė *a priori* yra duota, būtų „iš viršaus“ nuleistas į miesto planavimui iš anksto paruoštą, prieš save visa išvalantį „gardą“ (Mask 2020; 90–100; Lefebvre 1984).

Miesto savivaldybė, kuri Klaipėdą kartais pristato kaip „laisvą miestą“ (idėja priklauso klaipe diečiui filosofui Leonidui Donskiui), „dovanas miestui“ ir „miesto akcentus“ viešosiose erdvėse stato taip, kad iš tiesų tą laisvę nuosekliai neigia. Į tai atkreipė dėmesį Viktorijos Venckutės kūriny – miesto erdvės komentaras „Erdvė be skulptūros“ (2024) parodoje „Reiškinys M“. Kūrinių-komentarą, kuris atkreipia dėmesį į „hiperrealistinių kičinių objektų“ statymą viešosiose erdvėse, verta prisiminti 2024 m. gegužės pradžioje Parodų rūmuose vykusios „diskusijos apie miestiskumo (meninius) tyrimus“ kontekste³⁶. Diskusijoje dalyvavęs miesto atstovas, architektas, menininkus pakvietė mieste kurti „meninius akcentus“. Pati akcento sąvoka buvo išskleista

³⁵ Čia M. Maussą cituoju apeliuodamas į jo klasikinį dovanos kaip „totalinio socialinio fakto“ apibrėžimą (Mauss 1966; 22, 76–77).

³⁶ Diskusija buvo vieša KKKC rengiamo simpoziumo dalis. Viešas kvietimas į diskusiją apie miestiskumo (meninius) tyrimus buvo paskelbtas interneto portale „Atvira Klaipėda“. Daugiau informacijos: www.atviraklaipeda.lt/2024/05/02/kviecia-i-diskusija-apie-miestiskumo-meninius-tyrimus/

implikuojant „miesto kūną“, kuris buvo, kaip sutiko ir pats atstovas, akivaizdžiai ideologinis (jam sutinkant, tą kūną buvo galima net palyginti su „pudeliu“ ar „gražia moterimi“). Šiuo požiūriu svarbus yra Venckutės miesto erdvės komentaras, kuris kvietė ne daryti naujus „akcentus“ (kitaip tariant, puošti kiekvieno kitaip išivaizduojamą „mylimąją / mylimąjį“ ten, kur jų net nėra), bet pamatyti miestą „architektūrinėse formose, gatvių struktūroje ir jos suformuotose erdvėse, miesto gamtos kampeliuose ir t. t.“ (*Reiškinys M.* 2024; 34). Menininkės kūrinys-komentaras erdvei aiškiai atliepia fenomenologinei Tomo Kiaukos pasiūlytai Klaipėdos, kaip „nematomo miesto“, kritikai, kurioje negatyviai pagrįstai laisvės mieste (ir „laisvo miesto“) sampratai priešinama estetinė Klaipėdos erdvėlaikio patirtis (Kiauka 2018)³⁷.

„Dovana miestui“ ir „miesto akcentas“ yra artimi „užpildo“ praktikai. Apie ją man pasakojo kitas informantas (menininkas, 60 metų), su kuriuo apžiūrėjome jo personalinę fotografijų parodą pirmame kultūros centro „Žvejų rūmai“ aukšte. Toje parodoje buvo eksponuojamos fotografijos, kuriose užfiksuotos performatyvios, besikeičiančio miesto situacijos ir jose dalyvaujanti, viešinti, vis kitaip apsireiškianti, transseksualios išvaizdos, zuikių dievą neabejotinai primenanti būtybė. Būtent tai, kad dievybė buvo sukurta *performatyviu* būdu, leido ir ją, ir miestą matyti kaip to paties proceso elementus ir net vieną kūną. Toks religinės dimensijos išsiveržimas per socialinę lytį iš naujo įprasminantį meną mieste yra unikalus pavyzdys³⁸. Parodą surengė bendradarbiai menininko šešiasdešimtmečio proga. Kai užėjome, paroda jau seniai buvo pasibaigusi, bet kūriniai – fotografijų serija – kabojo. Žinai, sako menininkas, pas mus tokia mada mieste, nėra kur dėti kūrinių, tai ieško juos kur pakabinti. Eksponuojai, štai ir „du laimikiai“ vienu šūviu, „ir menininkas patenkintas, ir kūriniu atsikratyta“. Su informantu apėjome rūmus, visus administracijos kabinetus (visa komanda – vien „augusios“, „pagyvenusios moterys“, „dirba vienas gėjus“), kiekviename – po vieną menininko sukurtą objektą, bet darbuotojos, atrodo, juos mėgsta. Kartais papuošia papildomais „akcentais“, kartais perkabina.

³⁷ Be kitų svarbių dalykų, Kiauka savo straipsnyje pažymi, kad Leonido Donskio Klaipėdos kaip „laisvo miesto“ idėja, neatsargiai susiejus ją su miesto tapatybės trūkumo problema (kaip antai faktai, kad po karo miestas buvo visiškai tuščias, atkūrus Nepriklausomybę jis vėl pradėjo naują gyvenimą, požiūriu, kad „antikvarinės“ miesto praeities nereikia saugoti ir t. t.), sekant tokiu „nekaltu tapatybės diskursu“, „gali tapti šurkščių invazijų mieste“ pagrindu (Kiauka 2018; 141, 151–152).

³⁸ Pavyzdžiui, kitokią istoriją galima pasakoti apsilankius tapytojo Prano Domšaičio galerijoje. 2024 metų pradžioje joje atidaryta Domšaičio personalinė paroda „Visada kelyje“, kurioje religinės tematikos paveikslai buvo atskirti nuo tų, kurie priskiriami vadinamajam jo „sėkmės laikotarpiui“, nors dauguma jų buvo sukurti tuo pačiu metu. Domšaitis atvyko į Pietų Afriką žiauriai apartheido klestėjimo laikais. Jis tikrai turėjo tapti didžiulės, prieš juodaodžius nukreiptos kontrolės, išnaudojimo, smurto, žudymų ir aktyvaus, institucinės religijos atliekamo vaidmens liudininku. Radikalų, visas sritis apimantį baltaodžių rasizmą parodo ten gyvenusi Lietuvos išeivių duktė Phylis Altman savo 1952 metais išleistoje novelėje *The Law of The Vultures*. Įdomią perspektyvą į socialinę ir kultūrinę situaciją siūlo atrasti ir jos biografija (Altman and Murray 1988). Domšaičio parodą „Visada kelyje“ kritikuoti skatina ir tai, kad joje skirtingų genčių Pietų Afrikos gyventojai, juodaodžiai, neapdairiai tęsiant baltųjų Vakarų kolonializmo tradiciją, vadinami tiesiog „afrikiečiais“.

Tyrimo informanto – menininko – replika įgijo naują prasmę, kai aplankėme tapytojo A. Sagojano tapybos darbų parodą „Nugalėk blogį gerumu“³⁹.

Pakilus spirale įsuktais laiptais į antrą „Žvejų rūmų“ aukštą ir palikus parodą apačioje, patenkama į didelį, erdvų holą, kur yra įėjimai į teatro sales ir kur buvo eksponuojami armėnų kilmės menininko charizmatiniai paveiksłai. Kai kurie tų darbų yra tokie dideli, jų rėmai tokie masyvūs, jog imi galvoti, kad jiems atgabenti prireikė didžiausio transporto. Tai – hiperrealistinis kičas jo aukščiausioje savižinoje. Materialus turtas krikščionišku ar jam artimu požiūriu yra dirbtinė, netikra vertybė, o to netikrumo kaip dirbtinumo imitacija paveiksluose buvo papuoštos ir jos perpildytos visos hiperrealistiškai atskleistos plotmės nuo pasididžiavimo nacionaliniais didvyriais, sveikatos gydymo autoritetais ir kasdienio pasivaikščiojimo su šunimi iki giliausios gedulo patirties. Vis dėlto nihilizmas nebuvo šios parodos tikslas. Kadangi viskas gali būti materializuota, o tai reiškia, išžvalgyta, pamatyta, tai pasaulyje nebėra paslapties, ir žmogus turi, tiksliau, kai kuriuose paveiksluose yra „kviečiamas“, užimti jam paskirtą prisiėkėlusio Dievo sūnaus, Jėzaus Kristaus, vietą tarp modernią visuomenę reprezentuojančiųjų (medikų, mamų, tautiniais rūbais apsirengusių ir ratu susėdusių moterų ir t. t.). Ekspozicija primena tą efektą, kurį Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo laikais Klaipėdoje iš pradžių kėlė naujų religinių judėjimų, kaip antai „Tiesos žodžio“ arba „Meilės žodžio“, praktikos ir radikali ideologija, suburdavusi tūkstančius naujo būties pagrindo gyvenime ieškančių žmonių (Kraniauskas et al. 2012; 204–205).

Sagojano paveikslas, kuriame vaizduojama Nojaus arka, taip pat galėtų puošti jauna-kreacionisto, fizikos mokslų daktaro Wernerio Gitto knygos *Das sonderbarste Schiff der Weltgeschichte* (2000) apie nuostabiausią pasaulio laivą viršelį. Paveiksle, be kitų figūrų, matome Nojaus laivą su šventove jame laikančias dideles, „tėviškas“ rankas, o savo knygoje, remdamasis matematiniais skaičiavimais, mokslininkas įrodo, kad Nojaus laivas tikrai egzistavo, buvo pastatytas žmogaus ir pateikia tikslus jo matmenis (Gitt 2000). Iš kitos pusės, jo knygos *...und die anderen Religionen?* viršelis, kurį sukūrė vokiečių menininkas Dieteris Ottenas, laisvai galėtų būti palaikytas mentaliniu šios paveikslų parodos architektūros pagrindu (Gitt 1991). Knygos viršelyje matome tai, ką pavadinčiau „tikėjimų labirintu“, iš smulkių cukraus kubelių pastatyta miniatiūrinį labirintą ir jame stovinčią, apsispręsti, kuriuo keliu eiti, negalinčio mažo žmogaus figūrėlę. Būtent netikru auksu užpildyti, hiperrealistiniai armėnų menininko paveiksłai, kuriuose daug gamtos, veidų ir panoraminių vaizdų, Otteno kontekste galėtų būti palyginti su peizažu virtusiu „tikėjimų labirintu“. Vienintelis neišspręstas klausimas tokiu atveju lieka, o kas išves arba ves per labirintą, per šitą kraštą, į šitą Kanaaną? Paradoksalu, kad kai po kiek laiko vėl lankiausi rūmuose, radau didžiausią, rojų reprezentuojantį paveikslą visiškai uždengtą. Paklausiau teatro darbuotojo, kodėl jis paslėptas? Ir tas man paaiškino, kad atsirado žmonių, kurie dievo soste atpažino Klaipėdos merą.

Vertinant tą parodą, pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į teatro žiūrovus, kurie, laukdami spektaklio, patenka į hiperrealistinė estetika ir brutaliu materializmu prabylančią, individu-

³⁹ Kada paroda atsidarė, kiek laiko ji veikė, sužinoti nepavyko nei eksponavimo erdvėje, nei internetiniame rūmų puslapyje.

alaus, religinio apsisprendimo *situaciją*. Kaip atsitiko taip, kad šie gigantiški paveiksłai buvo sukabinti beveik ratu, o žiūrovas buvo redukuotas iki „mažo žmogaus“, tarytum jo meno patirtį turi atsverti arba atlaikyti jo bukas santykis su religija ir religingumu?⁴⁰ Kodėl nemanoma, kad religinė santykio su savimi ir pasauliu plotmė yra viena pagrindinių ir mene, ir kasdieniame žmogaus gyvenime? Mane lydėjęsio informanto, anksčiau išskirto menininko ciniška replika buvo, kad tas šou yra politikų, gal net paties mero atsakas į didžiulį kultūrinių ir meno patirčių trūkumą pietinės miesto dalies žmonių gyvenime.

Kad parodas organizuojančių kultūros vadybininkų požiūris į „valdžios atstovus“ parodų kontekste irgi yra skeptiškas, patvirtino liudijimai apie jų elgesį meno parodų atidarymo metu. Turiu galvoje S. Ladegaard, B. Liandzbergio ir LDS menininkų parodų atidarymą, kuris vyko vienu metu 2023 m. gruodžio 15 d. Nors conceptualiausioje, Ladegaard, parodoje daug žiūrovų mielai stabtelėdavo ilgesniam laikui apžiūrėti ir aptarti kūrinių, iš jų išsiskyrė politikai. Modernios visuomenės dinamiką ir jos konstravimą kritiškai ir anapus kalbos reflektuojančioje, todėl analogišką realybės suvokimą palaikančios žinios neperduodančioje parodoje jie praleido mažai laiko ir daugiausia jo skyrė jauno menininko B. Liandzbergio parodai. Aiškiai su Lietuva, tapatumu, modernumu, jaunu amžiumi ir ateitimi sietinoje tapytojo parodoje buvo fotografuojamasi, daromos asmenukės, kurios vėliau atsidūrė socialiniuose tinkluose.

Požiūrį, kad „politikai“ meno ir kultūros institucijoje ne vieta, plėtojo ir Parodų rūmų vadovas. Jis pasakojo, kad kai „paraišką parodai surengti KKKC pateikė palestinietis“, dėl 2023 m. spalio 7 d. įvykių Izraelyje įstaiga ją atmetė. Nepaisant to, kad nebuvo jokio pagrindo teigti, kad tas *konkretus* menininkas yra kaip nors susijęs su teroristinėmis grupėmis, tautybės pasirinkti negalėjo ir apskritai, pagal išsilavinimą ir kultūrą buvo daugiau europietis negu arabas, jo paraiška buvo atmesta. Taip buvo pasielgta todėl, paaiškino direktorius, kad siekiama nebūti „politiškais“ ir norima pašvęsti save tik menui ir kultūrai. Giliai absurdišką ir stipriai nuviliantį įstaigos santykį su konkrečiomis būtybėmis ir kritinėmis praktikomis liudijo 2024 m. kovo pabaigoje atsidadariusios parodos „Lietuvos Karinės jūrų pajėgos – NATO – 20 metų kartu!“ renginiai, kurių metu „įvairaus amžiaus žmonės“⁴¹, taigi ir vaikai, galėjo mokytis artilerijos taikymo, ugnies paleidimo, žaisti išminavimo žaidimus ir pan.⁴²

⁴⁰ Noriu atkreipti dėmesį į „mažo žmogaus“ figūrą, kuri iškilo XIX amžiaus rusų literatūroje. Stalino valdymą patyrusių menininkų kūryboje totalitarinis režimas siejamas būtent su „mažo žmogaus“ vieta visuomenėje ir jo paverttu gyvenimu. Kaip tik šiame kontekste Borisas Groys rašo, kad po diktatūros patirties meno avangardui tapo svarbu keisti ne prieš tai buvusį meną, bet kasdienybę (Groys 1992; 85–86). Šia prasme apie Sagojano parodą galima pasakyti, kad tai yra totalitarinės manipuliacijos vadinamąja „kuratorine situacija“ pavyzdys. Neabejoju, kad egzistuoja tinkamos šių kūrinių eksponavimo sąlygos, bet parodoje „Žvejų rūmų“ fojė tų sąlygų nebuvo.

⁴¹ Paroda „Lietuvos Karinės jūrų pajėgos – NATO – 20 metų kartu!“ KKKC vyko 2024 m. kovo 29–balandžio 28 dienomis. Parodos kuratorė Simona Agota Martinkus. Daugiau informacijos KKKC interneto svetainėje: <https://www.kkcc.lt/lt/exhibitions/fotografiju-paroda-lietuvos-karines-juru-pajegos-nato-20-metu-kartu/>

⁴² Nacionalsocializmo laikais mažiausias ryšys su žydais („kraujo lašas“ kilmės medyje) galėjo būti pražūtingas. Toks racionalistinis tikslumas labiausiai būdingas modernioms totalitarinėms siste-

Idėją, kad vaikai turi būti ideologiškai kreipiami arba nuo ankstyvų dienų formuojami orientuojantis į jų natūralų „poreikį išsikrauti“ ir „biologinį augimą“, puoselėjo daugelis vaikų žaidimų aikštelių statytojų, paveiktų biheviorizmo (Romagny 2022). Pietinėje miesto dalyje tarp vakarais nepraeinamai automobiliais užgrūstų takų dar galima rasti labai senų ir apleistų, vadinamųjų „4-S“ modelio (angl. *slide, see-saw, swing, sandbox*) aikštelių. Yra ir modernių, net visiškai naujų, skirtų patraukti į „nuotykius gamtoje“ arba projektuojančių tokių judėjimą, kuris atkartoja tariamą žmonijos evoliucijos schemą⁴³. Žaidimų aikštelių kontekste vaikas dažniausiai suvokiamas ne daugiau kaip grynos, beformės energijos švaistytojas. Kitaip nei Paryžiaus, Amsterdamo ir daugybės kitų miestų rajonuose, visiškai nėra aikštelių, kurias būtų sukūrę menininkai. Būtent jiems vaiko kaip kūrybos šaltinio idėja yra artimiausia (Romagny 2016, 2022). Nėra aikštelių, kurios būtų orientuotos į vaiką kaip kūrybos šaltinį, o ne iš anksto subordinuotų ideologiškai legitimų komandinių žaidimų, galios ar net prievartos totaliniame kare panaudojimui⁴⁴.

Ta paradoksali situacija, kai santykis su savimi ir kitu kaip „kūrybos šaltiniu“ pakeičiamas į tokių santykių, kurių formuoja *a priori* su valstybine sistema besitapatintis, dažniausiai militaristinis, mobilizuojantis, nacionalistinis požiūris, buvo atpažįstama ir 2024 m. sausio 27 d. Tą kartą Baltojo švyturio metams paminėti surengtų dirbtuvių metu KKKC atstovė išdėstė požiūrį, kad „menininkų egoizmas“ turi būti „suvaldytas“ ir jie tik turi pasiūlyti idėjas, o jas įgyvendinti jau turi kiti. Niekas taip gerai neįrodo šio požiūrio klaidingumo, kaip tragiškų istorijų pavyzdžiai, kai draudimas prieš savęs prieiti kaip prieš kūrybos šaltinio atidengia⁴⁵ ne

moms. Galia manipuliuoti santykiu su *kitu* iš saugios, gerai struktūruoto abejingumo distancijos yra dalinamasi tarp daugybės tų, kurie dalinasi ir reprezentuoja modernią galią (Sodeika 1992; 48). Šia prasme ginkluoti ir kitų modernių formų galios karai vyksta tik tarp to tipo subjektų ir institutų. Jie ir reikalauja „žaisti kortą“, nebūti „politiškais“, rūpintis tik menu, tuo pačiu radikaliai determinuodami pačią meninės kūrybos (ir darbo) kalbą (žr. Kunst 2016; 13. Tema yra įvairių kritinių pozicijų, tame tarpe neatskiriama institucinės psichiatrijos atsiradimo istorijos dalis, žr. Robcis 2016; 213). Kad tokia laikysena iš esmės klaidinga, rodo, pavyzdžiui, įvykiai Suomijoje. 2024 spalio 11 dieną viena svarbiausių regiono ir Suomijos rezidencijų HIAP, kurios valdymą lemiančius sprendimus priima tos šalies svarbiausių muziejų vadovai, buvo paskelbta „nuo apartheido laisva zona“ (Beverley 2024).

⁴³ Čia turimos omenyje aikštelės, kurių struktūra atkartoja žmogaus kaip planetos gyventojo evoliuciją, išlipimą pirmiausia ant kranto, į smėlį, tada lipimą į medžius ir pan. Tradiciniai žaidimai vyresniems vaikams, kaip antai krepšinis ar futbolas, irgi nėra kūrybos šaltinio tipo, jie turi iš anksto parengtas ir nekeičiamas taisykles (Romagny 2022).

⁴⁴ Aikštelių kontekste galima paminėti ir Pietinėje miesto dalyje esančią Klaipėdos miesto polikliniką. Kylant aukštais į viršų, vaikstant po koridorius, buvo galima matyti subadytų peilių ar žirklių piešinių ant sienų, kažkur prie durų kabantis raštelis informavo: „motina ir vaikas“. Sienos buvo dažytos ta pačia spalva, kuria jos buvo dažomos sovietmečiu, daugelyje vietų grublėtos. Pastatas nėra iš tolo nepriminė socialiai atviros, draugiškos erdvės, bet veikiau tik iš ideologinės pareigos veikiančią XIX amžiaus kontrolės instituciją. Panašiai atrodė netoli įsikūręs Naujasis miesto turgus, kuriame buvo galima pastebėti dėmesio prašančių, vienišų ir su savimi kalbančių žmonių.

⁴⁵ Ėjimą prieš savęs kaip kūrybos šaltinio suprantu kaip siekį kurti save pasitelkiant įvairiausias melines, mokymosi ir kitas praktikas. Deja, visuomenėje vyrauja požiūris, kad žmogus yra būtent

talento stokos, bet būtent sudiržusios, sustabarėjusios, nerefleksyvios visuomenės ir jos vadovų veidus (Biehl and Locke 2010). Jis, žinoma, dar neadekvatesnis ir jautresnis neseniai pasibaigus COVID-19 pandemijai, kurios metu už mėginių ėmimą ir priimant sprendimą apie sirgimą buvo atsakingi ne profesionalūs medikai, bet įvairiausi atsitiktinai tą didelę galią įgiję, anksčiau jos neturėję individai. Nepaisant tokios kritikos, kurios unikaliu pavyzdžiu tapo 2024 m. rugsėjį pristatyta Mockutės-Pocienės paroda-meninis tyrimas „Rožės efektas“, atstumiantis santykis su menininkais Klaipėdoje yra virtęs tam tikra norma⁴⁶. Žardėje gyvenantis, senamiestyje dirbantis informantas (menininkas, 62 metų) pasakojo, jog miesto gyventojai pasipriešino, kad menininkai įsikurtų anksčiau policijos komisariatui priklaususiame pastate senojoje miesto dalyje, argumentuodami, kad tai pakenks senamiesčio įvaizdžiui, bus triukšmas, visur priškušlinta ir pan. Kitą kartą buvo nugirstas pokalbis tarp garbaus amžiaus miestelėnių, kurios skundėsi, kad menininkai užteršė aplinką ir išniokojo (dabar – Vilniaus dailės akademijos Klaipėdos fakultetui priklausantį) pastatą, nors tiesa ta, – pažymėjo informantas, kad akademija jį renovavo, o aplinką sutvarkė. Panašiai tenka reflektuoti LGBTQ+, bet ypač transžmonių, kurių gyvenimai dažnai įgyja meno formą, situaciją tiek mieste, tiek šalyje⁴⁷. Statistika teigia, kad Lietuvoje vyrauja požiūris, jog socialinėje aplinkoje tie žmonės nėra diskriminuojami, o man etnografinių vaikštinėjimų metu neteko nei Klaipėdos gatvėse, nei kavinėse pastebėti nė vieno jų⁴⁸. Mano nuomone, tai pabrėžia ne jų neegzistavimą, bet ir Lietuvoje, ir Vakarų visuomenėse tyrinėtojų stebimą socialinę ir kultūrinę jų neigimą ir išstūmimą iš viešosios erdvės ir išskirtinai sunkią jų dalią (Raha and van der Drift 2024; Laugalytė 2024).

ją sudarančių žmonių kūrinys. Egzistuoja begalė trukdžių, kurių tikslas yra atskirti žmogų nuo jo santykio su savimi, kaip kūrybos šaltiniu. To dažnai siekia tėvai, religiniai, mokyklų ir kitų auklėjimo ir mokymo institucijų autoritetai, kurie ne padeda atsiskleisti, bet siekia išlaikyti gerą ir visuomenės, ir kartu savo vardą bei poziciją toje visuomenėje. Pavyzdžiui, ar gili psichologinė, seksualinė ar fizinė trauma kaip kūrybos šaltinis gali būti pripažinta menine? Visai neseniai – tai buvo *tabu*. Šiandien – galima tikėtis, bet ar tame pripažinime, jau už kūrybos ribų, bus skirta dėmesio tai visuomenės etikai, kuri ne tik neleidžia jai pastebėti savo kaltės, bet dargi palaiko tuos, kurie niekada „nesiskundžia“?

⁴⁶ Ingridos Mockutės-Pocienės paroda-meninis tyrimas „Rožės efektas“ KKKC buvo galima apžiūrėti 2024 metų rugsėjo 6–spalio 6 dienomis. Parodos kuratorė – Neringa Poškutė-Jukumienė. Tyrimas, kuris yra magistro darbo projektas, vasaros pradžioje taip pat buvo pristatytas Vilniaus dailės akademijos galerijoje Telšiuose. Informacija KKKC: <https://www.kkcc.lt/lt/exhibitions/ingrida-mockute-pociene-rozes-efektas-the-rose-effect/>

⁴⁷ „*Queer*, translyčių ir lyties neatitinkančių žmonių atsparumas – jų gebėjimas išlikti patvirtinant save, susidūrus su jėgomis, tiek asmeninėmis, tiek beasmenėmis, kurios bando paneigti jų žmogiškumą“, skelbia ne vien tik apie nepaneigiamą gyvenimą ir apie jo tapimą naujomis meno formomis (Parkerson 2020). Jis taip pat motyvuoja ir kitų socialinių grupių bei individų pasipriešinimą išstūmimui, išsiskiria abolicionistine etika ir naujomis emancipacijos idėjomis (Raha and van der Drift 2024).

⁴⁸ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos tyrimo *The Situation of Transgender People in Lithuania* (2024) duomenimis, tik 10 procentų apklaustųjų manė, kad translyčiai asmenys Lietuvoje patiria sunkumų dėl kitų visuomenės narių elgesio su jais. 37 procentai manė, kad jie susiduria su sunkumais mokymo įstaigose, 32 procentai – ieškodamiesi darbo arba sveikatos priežiūros įstaigose (Laugalytė 2024; 9).

Nors institucijos siekia reprezentuoti kūrėjus ir paveikti visuomenės požiūrį į menininkus ir meną, dalis to reprezentavimo technikų nėra veiksmingos. Tai patvirtina ir susikaupęs meno ir kultūros leidinių, kurie visuomenės nedomina, skaičius, apie kurio egzistavimą buvau informuotas Parodų rūmuose. Tačiau Klaipėdos pavyzdys šiame kontekste nėra unikalus. Dar sunkesnėje situacijoje 2012 metais save atrado Šiuolaikinio meno centras (ŠMC) Vilniuje. Šimtai, o gal ir tūkstančiai neišpirktų ir seniai tamsiame, drėgname rūsyje laikomų leidinių buvo atrinkti ir parodos „Auditas“ metu (tai nebuvo pagrindinis parodos tikslas) *dovanojami* ŠMC skaityklos lankytojams⁴⁹. Šioms tendencijoms artimi tyrimų Vokietijoje rezultatai, kuriuos apibendrinamas, kultūros vadybininkas Bernhardas M. Hoppe'ė teigia, kad egzistuoja didelis atotrūkis tarp kultūrinės spaudos produkcijos ir visuomenės dėmesio kultūrai. Pirmoji aiškiai auga, o antrosios susidomėjimas nesikeičia (Hoppe 2019; 25). Parodų rūmuose išgirdau apie pastangas judėti iš šio sąstingio. Jų buvimą rodo risografinės spaudos plitimo užuomazgos, kurios žada didesnę ir knygos meną, mažesnius tiražus, užtat publikos įvairovę ir jos įsitraukimą orientuotą leidinių gamybą.

Nepaisant didelės socialinės ir kultūrinės integracijos stokos, 2024 metais pagrindinės miesto problemos vis dar įvardijamos kaip „pinigų turėjimas“, „miesto identitetas“ ir „miesto padėtis“ (Pryšmantas 2024). Tai tie patys orientyrai, kurie dominavo vakarinės Vokietijos dalies miestuose septintame dešimtmetyje. Tokios pastangos kaip motociklų muziejaus statymas, kur stovėjo kino teatras „Vaidila“, ar pasiturinčių žmonių atsikraustymo į senąją miesto dalį planavimas Klaipėdoje šiek tiek primena pokyčius Vokietijoje, kai aštuntame dešimtmetyje ankstesnius prioritetus keitė „miesto karūna kaip erdvė“, kurioje save inscenizuoja turtingi visuomenės sluoksniai su jų naujais gyvenimo stiliais (Hoffmann and Kramer 2004; 412). Tačiau tai pasakytina apie Vakarų miestus. O postsovietiniai miestai, kaip antai Klaipėda, dažnai skyla į kelias dalis. Jų išsaugojimui tenka ieškoti emancipacinių, integralumą skatinančių, kolektyviškumą remiančių technikų ir programų, kurios sprendžia ne skylančio miesto, bet skylančios ir aižėjančios visuomenės kaip miesto problemas. Minčiai, kad tam ypač praverstų ir prie to prisidėtų naujų programų aukštosiose mokyklose atsiradimas, pritarėtų atsinaujinantis, naujų kultūros vadybos, taikomųjų ir performatyvių menų, skirtingų kuratorystės programų Europoje pastaraisiais dešimtmečiais steigimas (Hoppe 2019; 5; Bismarck et al. 2012; 8–15).

Išvados

Pirmojoje straipsnio dalyje tyrinėdami socialinį ir kultūrinį pietinės bei senosios miesto dalių santykį parodėme, kad jam įtaką daro didelė su kultūros vadyba ir vartojimu susijusios infrastruktūros koncentracija senamiestyje. Būtent ji lemia labai aukštą šios miesto dalies gentrifikaciją. Kita vertus, „brangūs išlaikyti“, sovietiniai, dažniausiai nerenovuoti gyvenamieji namai, menkai išvystyta socialinė ir kultūrinė infrastruktūra lemia, kad daug gyventojų

⁴⁹ Paroda „Auditas“ veikė Šiuolaikinio meno centre, Vilniuje, ŠMC skaityklos, fojė, rūsių salės ir kiemo erdvėse 2012 m. gruodžio 21–2013 m. sausio 20 d. Parodos kuratorius – Auridas Gajauskas. Daugiau informacijos: <https://cac.lt/paroda/auditas/>

iš pietinės dalies kraustosi į priemiesčius. Didelę įtaką šių miesto arealų atotrūkiui daro tarp jų XXI amžiaus pradžioje pastatyti ir klestintys prekybos centrai. Jie struktūruoja žemesnės socialinės klasės vartojimo įpročius ir prisideda prie to, kad ne švenčių metu senamiestis tampa nelankomas. Miesto valdininkams ir planuotojams sprendžiant šią problemą, dažniausiai pabrėžiamas pasiturinčių gyventojų senojoje miesto dalyje poreikis. Akcentuojama būtent jų perkamoji galia, o ne jų kaip socialinių agentų – studentų, menininkų, aktyvistų, nevyriausybinų organizacijų atstovų, kolektyvų ir kitų – pajėgumai dalyvauti kuriant miestą. Senąją miesto dalį išnaudojant kaip socialine ir kultūrine prasme „tinkamą“ generuoti kapitalą, o pietinę siekiant tarytum „užvaldyti“, pastarosios situaciją prilyginome Vakarų Europos „pietų“ istorijai. Šia prasme pietiniai rajonai vis labiau tampa „pietumis“ todėl, kad nei žinoma, nei ieškoma, kaip juos priimti kaip nepaneigiamą materialiosios miesto istorijos dalį. Prie to ypač prisideda ir menkas dėmesys objektams bei socialinėms erdvėms ir antropocentriniams bei industriniams (privatiems) interesams tarnaujantis santykis su aplinka.

Antrojoje straipsnio dalyje atskleidėme, kad Pietinėje miesto dalyje pastebima socialinė *trintis* tarp priėjaučiančios sovietmečiui, sparčiai senstančios rusakalbių ir labiau pasiturinčios socialinės klasės. Būtent nauja karta ir jos didesni laivai prisideda prie to, kad „Smiltelės“ bendrijoje bus atlikta Smeltalės pakrančių renovacija ir akvatorijos gilinimas atsisakant senos, savavališkos statybos konstrukcijų. Renovacijos planai atskleidžia antropocentrinį, gamtinės įvairovės auginimo potencialą ignoruojantį požiūrį į aplinką. Kaip pakankamai dėmesio nesulaukia gamtinė, taip ir socialinė bei kultūrinė įvairovės. Matydami *trintį* tarp skirtingų socialinių sluoksnių ir tautinių tapatumų, išskyrėme mišraus, postsovietinio tapatumo pavyzdį, kuris apropriuoja sovietinę patirtį ir ant jos pagrindo, išlaikydamas dovanų ir mainų santykius, siekia kurti socialiai ir kultūriškai integralią dabartį.

Trečioje dalyje parodėme, kad priimdami „dovaną miestui“ ir (arba) statydami „meninį akcentą“ valdžios atstovai nesiremia ne tik šiuolaikiniais meniniais ar etnografiniais, bet net ir architektūriniais tyrimais. Kūrinių viešumoje statymo diskurse pats miestas redukuojamas į ideologinį kūną, o tai lemia tiek jo erdvėlaikio ir įvairių gamtos arealų ignoravimą, tiek hiperrealistinę kūrinių specifiką. Paklūstant „dovanos“ kaip totalinio socialinio fakto tvarkai, miestui skirtų dovanų atsisakyti nedrįstama, o kūrinių eksponavimas viešosiose įstaigose atlieka tokią erdvės užpildymo funkciją, kuri remiasi ne žiūrovo patirtimi, bet formaliu erdvės užpildymu ir įsiteikimu menininkui ar jam atstovaujančiai struktūrai. Kaip tik šiame kontekste mene pasirodo politika, atsiranda ir parodų, ir kūrinių, kurie panaikina skirtumą tarp religijos ir politikos, tarp religijos simbolių ir politikos figūrų.

Nors labiau su šiuolaikiniu menu susijusios institucijos pabrėžia meno atribojimą nuo politikos, o politikų palankumas irgi orientuojasi labiau į ideologiškai suprantamus kūrinius, straipsnyje parodėme, kad turėdamos galimybę meno institucijos neatsisako politinės galios ir taip pat priima ideologinius (vadinamuosius „politinius“) sprendimus. Tai lemia, pavyzdžiui, kad meno edukacijos metu vaikai pratinami prie šaudymo, motyvuojami tapti kareiviais ir t. t. Kitas ideologinio ir pabrėžtinai ne kūrybinio vaikų auklėjimo pavyzdys skelbia, kad mieste, atrodo, nėra į save kaip kūrybos šaltinį orientuojančių, menininkų sukurtų žaidimų aikštelių.

Tačiau apie menininkų išstūmimą iš visuomenės ir miesto liudija ne tik dažnai pasitaikantis neigiamas, nors ir mažai pagrįstas visuomenės narių požiūris. Jį taip pat patvirtina neišvystytas, vien reprezentacijos siekiantis, per kontrolę pasigrindžiantis meno institucijų dėmesys menininkui ir žmogui kaip kūrybos šaltiniui. Gal todėl menininkai ne meno pasaulyje dažnai tampa izoliuoti, o politikai – nepageidaujama biurokratijos konkurentais.

Post Scriptum

Apybraižos rašymo metu įvyko daug pasikeitimų. Pavyzdžiui, 2024 metų pabaigoje buvo pastebėta, kad pirmo skyrelio pabaigoje minima metalo laužo supirktuvės teritorija pasikeitė. Pagaliau buvo išskeldintos didžiulės metalo laužo krūvos, o griūvančią tvorą ėmė keisti labai aukštos, betoninės sienos. Yra manančių, kad prie to prisidėjo parodos „Reiškinys M“ metu parodytas dėmesys vietai. Nors ši apybraiža ir įgijo akademinės publikacijos išbaigtumą, ji nėra baigta. Tikimasi praėjus tam tikram laikui tekstą permąstyti, papildyti ir perspausdinti kaip didesnio tyrimo dalį. Jei straipsnio skaitytojui kiltų kritinių minčių, pastabų arba komentarų, jei jis ar ji kažką atrado, kas aktualu straipsnio temai, būčiau dėkingas, jei man parašytumėte: gajauskasauridas@gmail.com

Literatūra

- AAA (Aplinkos apsaugos agentūra). 2023. *Sprendimas dėl Smeltalės upės prieklauskos akvatorijos ir upės dalies iki Minijos g. tilto valymo (gilinimo) Klaipėdos m. poveikio aplinkai*. Prieiga internete: <https://www.klaipeda.lt/data/public/uploads/2023/03/sprendimas-del-smeltales-upes-prieklauskos-akvatorijos-ir-upes-dalies-iki-minijos-g.-tilto-valymo-gilinimo-klaipedos-m.-poveikio-aplinkai.pdf>
- Altman, Phyllis; Murray, Sally-Ann. 1988. „An Interview with Phyllis Altman“, *English in Africa* 15 (1): 97–105.
- Benjamin, Walter. 2006. „The Paris of the Second Empire in Baudelaire“ in Howard Eiland and Michael W. Jennings (eds.). *Walter Benjamin Selected Writings. Vol. 4, 1938–1940*. Cambridge, MA: Harvard University Press: 3–92.
- Beverly, Emma. 2024. „HIAP is an Apartheid Free Zone“, *HIAP:fi*, 2024-12-12. <https://www.hiap.fi/hiap-is-an-apartheid-free-zone/>
- Biehl, João; Locke, Peter. 2010. „Deleuze and the Anthropology of Becoming“, *Current Anthropology* 51 (3): 317–351. <https://doi.org/10.1086/651466>
- Bikauskaitė, Dalia. 2023. „Pietinėje uosto dalyje „Šanchajus“ pradėjo nykti“, *Vakarų ekspresas*, 2023-07-27. <https://ve.lt/jura/pietineje-uosto-dalyje-sanchajus-pradejo-nykti>
- Bismarck, Beatrice von; Schaffaff, Jörn; Weski, Thomas. 2012. „Introduction“ in Beatrice von Bismarck, Jörn Schaffaff and Thomas Weski (eds.) *Cultures of the Curatorial*. Leipzig: Hochschule für Grafik und Buchkunst; Sternbergpress: 7–20.
- Bismarck von, Beatrice. 2021. *Das Kuratorische*. Leipzig: Spector Books.
- Burckhardt, Lucius. 2015. *Why Is Landscape Beautiful? The Science of Strollology* (ed. by Markus Ritter and Martin Schmitz). Basel: Birkhäuser Verlag GmbH. <https://doi.org/10.1515/9783035604139>
- Butkus, Tomas S.; Safronovas, Vasilijus; Petrulis, Vaidas. 2015. *Klaipėdos urbanistinė raida, 1945–1990*. Vilnius: Vilniaus dailės akademija.

- Clément, Gilles. 2022. *Manifesto of the Third Landscape (TEH Series on new imaginaries #3)*. Lund: Trans Europe Halles.
- Clifford, James. 1988. *The Predicament of Culture. Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Cambridge, MA: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674503724>
- de Certeau, Michel. 1988. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Doktera, M. Adriaan; Åkesson, Susanne; Beekhuis, Hans; Boutena, Willem; Buurmad, Luit; Gasterene van, Hans; Holleman, Iwan. 2013. „Twilight ascents by common swifts, *Apus apus*, at dawn and dusk: acquisition of orientation cues?“, *Animal Behaviour* 85 (3): 545–552. <https://doi.org/10.1016/j.anbehav.2012.12.006>
- Gajauskas, Auridas. 2023. „Apie Covid-19 tyrimų centrą Dresdenu kultūros rūmuose, jo lankytojus ir tyrimus iš testuotojo perspektyvos“, *Darbai ir dienos* 80: 15–30. <https://doi.org/10.7220/2335-8769.80.1>
- Gajauskas, Auridas. 2024. „Apie miesto mugės patalpose įsikūrusį Ukrainos karo pabėgėlių atvykimo centrą iš jo tarnautojo perspektyvos“, *Darbai ir dienos* 81: 45–60. <https://doi.org/10.7220/2335-8769.81.3>
- Gedutis, Aldis. 2006. „Klaipėda – tarp „Akropolio“ ir nekropolio“, *Delfi.lt*, 2006-08-16. <https://www.delfi.lt/archive/agedutis-klaipeda-tarp-akropolio-ir-nekropolio.d?id=10383934>
- Gedutis, Aldis; Michelkevičius, Vytautas. 2022. „*Argumentum ornithologicum*: kaip sparnuočių metaforos padeda geriau suprasti meninį tyrimą“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2 (51): 55–72. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2022.1.37>
- Gitt, Werner. 1991. *...und die anderen Religionen?* Bielefeld: Christliche Literatur Verbreitung.
- Gitt, Werner. 2000. *Das sonderbarste Schiff der Weltgeschichte*. Basel: Immanuel-Verlag.
- Groys, Boris. 1992. *The Total Art of Stalinism. Avant-Garde, Aesthetic Dictatorship, and Beyond*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Haraway, Donna J. 2016. „Tentacular Thinking: Anthropocene, Capitalocene, Chthulucene“ in Donna J. Haraway. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham: Duke University Press: 30–57. <https://doi.org/10.1215/9780822373780-003>
- Hoffmann, Hilmar; Kramer, Dieter. 2004. „Kultūros tarnybos ir institucijos“ kn. H. Rauhe ir Ch. Demmer (red.) *Kultūros vadyba: profesionalaus meno teorija ir praktika*. Vilnius: Tyto alba.
- Hoppe, Bernhard M. 2019. *Kultur in der demokratischen Gesellschaft. Praxis Kulturmanagement*. Wiesbaden: Springer VS. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-26684-4>
- Jürgens, Sandra Vieira. 2017. „DOCUMENTA 14“, *Wrong Wrong* No. 8 (January-March). <https://wrongwrong.net/article/documenta-14>
- Kiauka, Tomas. 2018. „Miesto erdvėlaikis ir tapatybės diskursas, arba kaip pasisavinti Klaipėdą?“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2 (43): 133–154. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2018.2.6>
- Kondylatou, Dimitra. 2021. „Confined Spaces“ in Dimitra Kondylatou and David Bergé (eds.) *Public Health in Crisis. Confined in Archipelago*. Athens: kyklada.press.
- Kraniauskas, Liutauras; Beteika, Laimonas. 2014. „Kvaidų geografija posovietiniame mieste: nelegali narkotinių medžiagų apyvarta ir narkomanija Klaipėdoje, 1990–2010 m.“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2 (35): 271–332. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2014.2.8782>
- Kraniauskas, Liutauras; Gedutis, Aldis; Acus, Arūnas; Kraniauskienė, Sigita; Viluckienė, Jolita; Spiriajevas, Eduardas. 2012. *Klaipėdos diskursai, 1990–2010 m.: sociologinė miesto tapatybių rekonstrukcija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Kraniauskienė, Sigita. 2017. „Čia ne(buvo) Lietuva“: Klaipėda po Antrojo pasaulinio karo – naujosios visuomenės prisiminimai“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2 (41): 169–198. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2017.2.11726>
- Kunst, Bojana. 2015. *Artist at Work, Proximity of Art and Capitalism*. Winchester: Zero Books.

- Lakiotakis, Nicolas. 2021. „Uprootings/Xerizomoi“ in Dimitra Kondylatou and David Bergé (eds.) (*Forced*) *Movement. Across the Aegean Archipelago*. Athens: kyklada.press.
- Latimer, Quinn; Szymczyk, Adam (eds.). 2017. *The documenta 14. Reader*. London: Prestel.
- Laugalytė, Ieva. 2024. *The Situation of Transgender People in Lithuania. Summary of the National Review*. Vilnius: Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. https://lygybe.lt/wp-content/uploads/2024/09/the-situation-of-transgender-people-in-lithuania-2024_summary.pdf
- Lavrincė, Jekaterina. 2003. „Bastūnai“, *Šiaurės Atėnai* Nr. 662 (2003-07-26).
- Lefebvre, Henri. 1984. *The Production of Space*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Lowenhaupt-Tsing, Anna. 2005. *Friction. An Ethnography of Global Connection*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lukauskaitė, Rosana. 2021. „Menininkų kiemelyje – miesto spalvų ir melodijų kokteilis“, *Atvira Klaipėda.lt* (2021-09-07). <https://www.atviraklaipeda.lt/2021/09/07/menininku-kiemelyje-miesto-spalvu-ir-melodiju-kokteilis/>
- Mannheim, Karl. 1976. *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*. London: Routledge and Kegan Paul LTD. <https://doi.org/10.4324/9781315002828>
- Mask, Deirdre. 2020. *The Address Book. What Street Addresses Reveal About Identity, Race, Wealth, and Power*. London: Profile Books Ltd.
- Mauss, Marcel. 1966. *The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. London: Cohen & West Ltd.
- Mazzoleni, Oscar. 2024. *Territory and Democratic Politics. A Critical Introduction*. London: Palgrave Macmillan Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-35672-8>
- Oelze, Sabine. 2017. „documenta-echo: Daniel Knorr. Bücher aus Müll“, *Deutschlandfunk* (2017-05-06). <https://www.deutschlandfunk.de/documenta-echo-daniel-knorr-buecher-aus-muell-100.html>
- Okeowo, Alexis. 2023. „The Crisis of Missing Migrants. What has become of the tens of thousands of people who have disappeared on their way to Europe?“, *The New Yorker* (2023-01-09). <https://www.newyorker.com/magazine/2023/01/16/the-crisis-of-missing-migrants>
- Parkerson, Michelle. 2020. „Paris Is Burning: The Fire This Time“, *The Criterion Collection* (2020-02-25). <https://www.criterion.com/current/posts/6832-paris-is-burning-the-fire-this-time>
- Pryšmantas, Valdas. 2024. „Klaipėdos potencialas nusėdo už miesto“, *Vakarų ekspresas* (2024-03-01). <https://ve.lt/aktualijos/klaipedos-pulsas/klaipedos-potencialas-nusedo-uz-miesto>
- Raha, Nat; van der Drift, Mijke. 2024. *Trans Femme Futures. Abolitionist Ethics for Transfeminist Worlds*. London: Pluto Press.
- Rauhe, Hermann; Demmer, Christine (sud.). 2004. *Kultūros vadyba: profesionalaus meno teorija ir praktika*. Vilnius: Tyto alba.
- Reiškinys M. *Šiuolaikinio meno paroda mieste*. 2024. Parodos bukletas. Klaipėda: Klaipėdos kultūrų komunikacijų centras
- Ritsema, Jan. 2010. „How to think property liquid: from the economy of a factory to the economy of a public park“ in Tilmann Broszat, Sigrid Gareis, Julian Nida-Rümelin und Michael Thoss (Hrsg.) *Woodstock of Political Thinking: Im Spannungsfeld zwischen Kunst und Wissenschaft*. Berlin: Theater der Zeit.
- Robcis, Camille. 2016. „François Tosquelles and the Psychiatric Revolution in Postwar France“, *Constellations* 23 (2): 212–222. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12223>
- Romagny, Vincent. 2016. „The Playground as Program“ in Abraham Adams and Lou Cantor (eds.) *Intersubjectivity, Volume 1: Language and Misunderstanding*. London: Sternberg Press: 124–129.
- Romagny, Vincent. 2022. „Playing the forms of Knowledge“, *AMA (Artium Museoa Aldizkaria-magazine)* 2: 15–27.
- Said, Edward W. 1985. *Beginnings. Intention & Method*. New York: Columbia University Press.

- Scott, Penel ope; Trang Le, Thi Huyen. 2019. „It’s Child’s Play – or Is It?\": Play, Conflicts and Relationship Networks among Children in a Reception Centre“ in Anne Wihstutz (Hrsg.) *Zwischen Sandkasten Und Abschiebung: Zum Alltag Junger Kinder in Unterkünften Für Geflüchtete*. Opladen: Verlag Barbara Budrich: 135–162. <https://doi.org/10.2307/j.ctvkjb244.10>
- Sodeika, Tomas. 1993. „Filosofija anapus pasakojimo“, *Naujasis Židinys – Aidai* 9: 37–53.
- SSVA (Statybos sektoriaus vystymo agentūra). 2024. „Sovietmečiu statyti Vilniaus mikrorajonai per dešimtmetį prarado daugiau nei 30 tūkst. gyventojų“, *ssva.lt* (2024-04-02). <https://www.ssva.lt/cms/naujienos/vilniaus-sovietmeciu-statyti-mikrorajonai-per-desimtmeti-prarado-daugiau-nei-30-tukst-gyventoju>
- Tatoris, Jonas. 1994. *Senoji Klaipėda. Urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Vainorius, Martynas. 2017. „Ekspertai „Saulės“ Žardėje nemato“, *Atvira Klaipėda.lt* (2017-12-10). <https://www.atviraklaipeda.lt/2017/12/10/ekspertai-saules-zardeje-nemato/>
- Vainorius, Martynas. 2018. „Kalvių dovana per kančias artėja prie Žardės“, *Atvira Klaipėda.lt* (2018-03-16). <https://www.atviraklaipeda.lt/2018/03/16/kalviu-dovana-per-kancias-arteja-prie-zardes/>
- Valantiejus, Algimantas. 2013. „Ilga kelionė iš Mėmelio į Klaipėdą, o paskui – per Akropolį namo“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1 (34): 279–311. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2014.1.7468>